

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra historie

**MANŽELSTVÍ Z POHLEDU STŘEDOVĚKÉ A
RANĚ NOVOVĚKÉ SATIRICKO-DIDAKTICKÉ A
NORMATIVNÍ LITERATURY**

Bakalářská práce

Daniel Vavruša

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Michaela Antonín Malaníková, Ph.D

Olomouc 2022

Čestné prohlášení

Prohlašuji tímto, že jsem předloženou bakalářskou práci vypracoval samostatně na základě pramenů a literatury, jež jsou uvedeny v závěrečném seznamu.

V Olomouci dne: .....

Podpis: .....

Obsah

1	Úvod.....	4
2	Literatura, prameny a teorie	6
2.1	Prameny a teorie	6
2.2	Literatura	12
3	Manželství pohledem středověkých a raně novověkých normativních textů	15
4	Obraz muže a ženy v manželství.....	25
5	Žena v dominantnější či aktivnější roli a reflexe této role ve vybrané literární produkci.....	33
6	Láska a sexualita	37
7	Závěr.....	45
	Bibliografie.....	49
	Prameny	49
	Literatura	49

1 Úvod

Období pozdního středověku a raného novověku se stalo zásadním mezníkem pro chápání manželství a důležitým milníkem pro jeho proměny. Zatímco středověké křesťanství se v otázce manželství vyznačovalo poměrnou uniformitou, s nástupem reformace dochází k roztržení křesťanského světa na několik proudů. Rozpory mezi reformátory a tradiční římskokatolickou církví se odehrávaly na teologickém poli, neshody se proto nevyhnuly ani instituci manželství. Důležitou problematikou se stala například otázka celibátu, panenství a manželství, kdy tradiční chápání vyzdvihovalo celibát a jeho důležitost pro dosažení Boží milosti, s čímž reformátoři do určité míry nesouhlasili.¹

Do současnosti bylo publikováno množství odborných prací zabývajících se problematikou manželství. Typickým rysem těchto publikací je, že na manželství pohlížejí většinou optikou zaměřenou na ženy a problematikou muže a jeho pozici v rámci manželství se dotýkají velmi okrajově a stroze. V mé bakalářské práci se proto okrajově zaměřím na dobově ideální vlastnosti ženy, značná část bude věnována vlastnostem muže – tedy problematice, dle mého, často opomíjené –, protože, dle slov Raewyn Connel, „*the concept is inherently relational. ‚Masculinity‘ does not exist except in contrast with ‚femininity‘. A culture which does not treat women and men as bearers of polarized character types, at least in principle, does not have a concept of masculinity in the sense of modern European/American culture.*“²

V mé bakalářské práci se tedy na základě pramenů české provenience, které společně se sekundární literaturou představím v samostatné kapitole, zaměřím na rekonstrukci ideální podoby manželství v pozdním středověku a raném novověku s přihlédnutím k jednotlivým povinnostem a vlastnostem muže a ženy, které jim byly připisovány, a současně i k povinnostem, které měli mít vůči sobě navzájem. Zaměřím se na jejich vlastnosti a genderové role, které od nich byly očekávány na ideální rovině. Mezi jedny z povinností patřila i láska, a proto se budu snažit v dobových pramenech nalézt, jakou představu o ní tehdejší diskurz měl. Charakteristiky muže a ženy, jak se jeví na základě analyzovaných textů, pak budu srovnávat s vybranou dobově satiricko-didaktickou literaturou, v níž se zaměřím na konfrontaci dobového ideálu se satirickým, a tedy komickým zpracováním s přihlédnutím k zobrazovaným

---

¹ FRYŠAROVÁ, Dana: *Teologické a morální aspekty manželství*. Olomouc 2013. Dostupné na: [https://theses.cz/id/jejncl/Fryarov - Teologick a morln aspekty manelstv.pdf](https://theses.cz/id/jejncl/Fryarov_-_Teologick_a_morln_aspekty_manelstv.pdf) [cit. 24. 3. 2021] Diplomová práce, s. 28–29.

² CONNEL, Raewyn: *Masculinities*. Berkeley – Los Angeles 2005, s. 68.

vlastnostem muže a ženy. Pokusím se pak na základě této konfrontace nabídnout možnou interpretaci, proč se zobrazované mohlo jevit komicky v souvislosti s mužskými a ženskými vlastnostmi. Zajímat mě bude, zda převrácení některých genderových vlastností vedlo k zesměšnění či znevážení člověka.

Budu se pohybovat výhradně v rovině ideálu – a to z důvodu pramenné základny, již budu ve své bakalářské práci využívat –, který se od reality mohl diametrálně lišit. Každodenní praxí a naplňováním těchto očekávání se ve své práci nebudu nijak detailněji a obsáhleji věnovat z důvodu limitovanosti rozsahu bakalářské práce. Současně je má bakalářská práce s ohledem na výběr pramenů situována především do měšťanského prostředí.

Má práce je koncipovaná do několika kapitol, v nichž postupuji od obecných poznatků k analýze textů. V kapitole *Literatura, prameny a teorie* představím prameny a literaturu, s nimiž budu pracovat, dále pak teoretickou bázi, které se ve své práci budu držet. V kapitole *Manželství z pohledu středověku a raného novověku* se zaměřím na známé informace ohledně instituce manželství. V následující kapitole *Obraz muže a ženy v manželství* se zaměřím na preskriptivní texty – definice viz níže –, v nichž budu sledovat genderové konstrukty dobového diskurzu, větší část ovšem budu věnovat vlastnostem muže. V kapitole *Žena v dominantnější či aktivnější roli a reflexe této role ve vybrané literární produkci* budu analyzovat vybrané satirické prameny, na nichž se budu snažit ukázat prohození typicky mužských a ženských vlastností. V kapitole *Láska a sexualita* se budu věnovat lásce a sexualitě v preskriptivních textech, s poznatky budu poté dále pracovat při analýze *Oráče z Čech*. Své závěry poté shrnu do samostatné, poslední kapitoly.

2 Literatura, prameny a teorie

V této kapitole představím zásady teorie a metodologie, které se ukázaly jako přínosné pro pojetí této práce, a současně vysvětlím také určité termíny, s nimiž budu pracovat, jelikož se jejich sémantická náplň může v odlišných textech lišit. Kromě toho představím také sekundární literaturu a prameny, s nimiž budu pracovat.

2.1 Prameny a teorie

Prvním termínem, který pod sebou skrývá riziko nepochopení, je *preskriptivní text*. V případě tohoto textu jsou tak označovány naučné spisy, jejichž úkolem bylo předepisovat či normalizovat určité fenomény – jak se v mé bakalářské práci ukáže, tak především postavení či vlastnosti. Společným rysem, podle něhož lze text za preskriptivní označit, se stalo autorství: jedná se o texty, které sepsala nějaká autorita či instituce, jež se snažila ukázat, nastolit či předepsat ideální a vzorovou podobu manželství aj. Neužívám tento termín zcela nahodile, tento odborný výraz se těší již jisté zažité tradici, a proto jsem se rozhodl, že se této tradice budu držet. Například Jana Ratajová a Lucie Storchová v publikaci *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření Boží* používají výraz *preskriptivní-návodné texty*.³ *Preskriptivní* text bývá někdy také označován jako text *normativní*, jedná se ovšem pouze o synonymní vyjádření téhož.⁴ Uvedené termíny tedy nevyjadřují prameny právní povahy, jak by se mohlo na první pohled zdát, ale jedná se pouze o prameny, jež jsem se výše pokusil stručně charakterizovat.

V mé bakalářské práci se budu pro rekonstrukci ideálních vlastností muže a ženy opírat především o texty z publikace *Žena není příšera*, dále o texty Tomáše Štítného, a Šimona Lomnického z Budče.⁵ V těchto textech budu sledovat genderové konstrukty, ideální role muže a ženy, formy a projevy lásky apod. Publikace Jany Ratajové a Lucie Storchové ovšem obsahuje nejen edici pramenů, ale také i odborné studie věnující se manželství v české literatuře raného novověku. Vysvětleny jsou zde také badatelské tradice, představeno je například pojetí švýcarského literárního historika Rüdiger Schnella či koncept *querelle des femmes* a jeho historie, která sahá až na počátek 15. století. Prameny normativní povahy jsem vybíral na

---

³ LENDEROVÁ, Milena – KOPIČKOVÁ, Božena – BUREŠOVÁ, Jana – MAUR, Eduard (eds.): *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha 2009, s. 733.

⁴ Tamtéž, s. 776.

⁵ ERBEN, Karel Jaromír (ed.): *Tomáše ze Štítného Knižky šestery o obecných věcech křesťanských*. Praha 1852; ŽILKA, František – REJCHTHROVÁ, Noemi: *Dcerka. O poznání cesty pravé k spasení*. Praha 1995; LOMNICKÝ, z Budče Šimon: *Krátké naučení mladému hospodáři*. Praha 1862.

základě tematiky, jíž se dotýkaly. Prvním kritériem byla doporučení, která se týkala ideálního ženského, především pak mužského chování a vlastností. Druhým kritériem byla cílová společenská skupina, pro kterou byl text určen, a jelikož se v mé práci věnuji měšťanskému prostředí, vybíral jsem především takové prameny, které cílily na měšťanské publikum. Třetím kritériem byla problematika lásky a sexuality, kde se texty měly snažit definovat pojetí lásky či představovat, jak dobový diskurs chápal lásku. Edice *Žena není příšera* obsahuje preskriptivní texty věnující se problematice manželství, manželským povinnostem, lásce i sexualitě podle představ raného novověku. Čerpat budu především z textu Jana Rosacia Sušického a Jana Thadea Meziříčského.⁶ V případě Jana Rosacia se, dle Jany Ratajové, jedná pravděpodobně o německý překlad do češtiny, jehož původ ovšem nedokázala blíže určit. Spis byl poprvé otištěn ve Velešlavínově tiskárně roku 1583.⁷ Text představuje základní povinnosti, jimiž by se měli manželé řídit, aby žili v poklidu, svornosti a manželské lásce, které chápal jako protipól k nesvornosti a manželské nelásce. Tato svornost je ovšem často pokoušena ďáblem. Svornosti se, dle autora, dosáhne jedině tak, že žena bude vždy podřízena svému muži, muž bude svou manželku vždy milovat. Celý text je pak pojat jako argumentace a předkládání důvodů, proč má žena přijmout podřízenou roli a proč muž má svou manželku milovat.

Jan Thadeus Meziříčský byl protestantský kněz, který žil v Hradišti nad Jizerou (dnes Mnichovo Hradiště), jeho text *Vysvětlení o stavu manželském*, vyšel ve staroměstské tiskárně roku 1605.⁸ Spis byl určen Janovi Rašínovi z Rýzmburka, jenž měl být dle předmluvy i iniciátorem díla. Spis je z celé edice nejkomplexnější, zaměřuje se na problematiku manželství, manželských povinností, ideálních vlastností muže a ženy a manželskou lásku a sexualitu. Využívá mnoho dobově ustálených metafor a pro potvrzení svých argumentů využívá Biblii, na jejímž základě vyhledává také ideální vzory pro řádně vedené manželství. Vedle toho se věnuje také problematice výběru budoucího manžela či výchově dětí.

Značnou část své bakalářské práce budu věnovat mužské problematice v manželství, a proto jsem čerpal z textu Šimona Lomnického z Budče, konkrétněji pak z *Krátké naučení mladému hospodáři*, kde Lomnický podával poměrně detailní rady, jak se má chovat správný hospodář a jakými vlastnostmi by měl oplývat muž pohledem raného novověku. Šimon Lomnický z Budče pocházel z chudých poměrů, jeho otec byl rožmberský poddaný. Lomnický

---

⁶ SUŠICKÝ, Rosacius Jan: *O svornosti manželské*. In: RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (edd.): *Žena není příšera*, s. 11–121; MEZIRIČSKÝ, Thadeus Jan: *Vysvětlení o stavu manželském*. In: RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (edd.): *Žena není příšera*. Praha 2009, s. 339–491.

⁷ RATAJOVÁ, Jana: *Manželství v české literatuře raného novověku*. In: RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (edd.): *Žena není příšera*, s. 748.

⁸ Tamtéž, s. 761.

v dospělosti na náklady Viléma z Rožmberka studoval na školách v Krumlově (Český Krumlov) a v Třeboni. Byl autorem duchovních písní, her a prozaických mravně naučných spisů. Překládal také latinské spisy.⁹ Rady a ideální chování v mnou analyzovaném textu se týkaly především každodenního života, cílem rad bylo vytvořit plně fungující harmonickou společnost, v níž má muž hlavní slovo. Předkládané rady se tak týkaly například i potravin podávaných při hodování, mezd pro čeledě, psů, regulace chování členů rodiny apod.

Šimon Lomnický z Budče i Jan Thadeus Meziříčský svou tvorbou spadají do období renesance a humanismu – zhruba 1471–1620. V českém prostředí se spisovatelé inspirovali více humanismem nežli renesancí, a proto zatímco v latinském písemnictví byla nejproduktivnější tvorba poezie, v českém písemnictví tohoto období převládaly naukové a popularizační knihy, což odpovídalo myšlenkám humanismu. V naukové próze dominovala heraldika, historiografie či genealogie. V zmiňovaném období působila také Jednota bratrská, která měla na české písemnictví značný vliv, nejvýznamnějším činem Jednoty bratrské byl překlad Bible, dnes známý jako *Kralická bible*. V naučné próze také hrály významnou úlohu mravně-naučné texty, nejvýraznější postavou takových textů byl Šimon Lomnický z Budče, který se snažil pozvednout křesťanskou mravnost v katolickém duchu. Do svých výchovných spisů zakomponoval příběhy ze středověkých kazatelských příruček či exemplových sbírek.¹⁰

Pro středověké období jsem za pramen k mé bakalářské práci vybral spisy Tomáše Štítného, které byly shrnuty do edice *Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*. Štítný se narodil na tvrzi Štítné u Žirovnice zřejmě roku 1331 a byl pravděpodobně potomek chudé větve pánů rodu Benešoviců. Sice studoval na pražské univerzitě, avšak žádný titul nezískal. V ústraní na venkově pak začal pro své děti překládat, ale také i doplňovat a psát traktáty, které se týkaly náboženských otázek. Štítný ve své době výrazně přispěl k vytvoření odborné terminologie, vedle toho se stal také tvůrce jasného a výkladového prozaického stylu.¹¹ Štítný se v mnou analyzovaných textech komplexně dotýká problematiky manželství, vztahů mezi mužem a ženou, ale i sexualitou či otázkou, jak správně milovat své bližní, abychom nehřešili. Od svých vrstevníků se lišil pozitivním pohledem na ženy, což mohlo být ovlivněno také skutečností, že s manželským svazkem a manželským soužitím měl zkušenosti. Tomáš Štítný byl posluchačem

---

⁹ FORST, Vladimír a kol. (edd.): *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*. 2. Praha 1993, s. 1214–1215.

¹⁰ LEHÁR, Jan a kol. (edd.): *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha 2008, s. 103–122.

¹¹ MERHAUT, Luboš, a kol. *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*. 4. Praha 2008, s. 768–771.

Milíčových kázání a hlásil se k jeho odkazu, přesto neusiloval o reformu církve, nýbrž o popularizaci uznaného církevního učení.¹²

Další prameny, s nimiž budu pracovat, jsou literární prameny, přesněji pak didakticko-satirická literatura, na nichž se budu snažit demonstrovat mužské a ženské role na ideální rovině v kontrastu se zobrazovanou deformovanou realitou.¹³ Prvním kritériem pro výběr literárního pramenu se stala existence dvou postav, a to jak postava ženy, tak postava muže. Druhým kritériem bylo, aby literární pramen zachycoval chování těchto dvou postav jednak k sobě navzájem, jednak k dobovému diskursu. Třetím kritériem byl žánr, stěžejním žánrem se staly satiry, neboť právě ty konfrontují dobový ideál. Využít lze také žánr sporu – například *Oráč z Čech*¹⁴ –, protože i v něm dochází k určitému zobrazení dobového diskursu, který je dále nabouráván argumenty druhé strany. V případě literárních didakticko-satirických pramenů se mohou opřít o poznatky literárních historiků, mezi něž se řadí různá věhlasná jména, například Eduard Petruš, Jan Lehár či Josef Hrabák, kteří se v různé míře ve svých publikacích mimo jiné také dotýkali poměrně problematické otázky interpretace předmoderních textů, jež pro badatele představuje stěžejní otázku. Dalším důvodem, proč v historické práci čerpat i z poznatků literárních historiků, je předpoklad, že k porozumění a správné dešifraci znaků – a tím i „správné“ informaci – obsažených v díle je zapotřebí se přiblížit období geneze díla, abychom mohli pochopit další souvislosti, které by jinak dnešnímu recipientovi mohly zůstat skryty. Badatel tak stojí před úkolem, kdy musí dílo zařadit do určitého axiologického systému, jenž se proměňuje v čase. Kdyby tak neučinil, interpretoval by dílo nesprávně a ahistoricky (badatelův axiologický systém se odlišuje od axiologického systému díla). Tak například pro badatele hraje klíčovou úlohu zjistit správné žánrové zařazení analyzovaného textu, aby mohl určit míru faktičnosti či fiktivnosti zobrazované skutečnosti.¹⁵ Míra fiktivnosti a faktičnosti totiž záležela na žánru textu, z čehož vyplývá, že klíč k interpretaci středověkých či raně novověkých textů neleží jen a přímo v textu samotném, nýbrž i v mimotextové realitě – žánrovosti a době. Příkladem může být rozdílnost fiktivnosti a faktičnosti informací obsažených v cestopisu ve středověku a raném novověku. Zatímco středověké cestopisy obsahovaly především vysokou míru fikce a měly úzkou vazbu na mýtus, v raném novověku a v období humanismu a renesance se pak kladl důraz především na faktičnost textu, což souvisí s rozvojem měšťanské společnosti, jejích hodnot, obzvláště pak s informační explozí, která

---

¹² LEHÁR, Jan a kol. (edd.): *Česká literatura od počátků k dnešku*, s. 83–84.

¹³ Ideál a realita se od sebe totiž často diametrálně lišily.

¹⁴ TROST, Pavel (ed.): *Oráč z Čech*. Praha 1994.

¹⁵ PETRUŠ, Eduard: *Vzdálené hlasy. Studie o starší české literatuře*. Olomouc 1996, s. 10–24.

nastala v 16. století v korelaci s rozvojem věd.¹⁶ I proto je, dle mého, důležité využívat poznatky literárních historiků.

Důležitost studia a kontextu dobových zákonitostí či jevů, jež měly na genezi literárního díla vliv, lze představit na modelovém příkladu komičnosti. V zásadě lze, dle Eduarda Petru, rozdělit tehdejší komičnost na dvě roviny: intence autora a bezděčnost. Vysvětlení první roviny je nasnadě. Autor zcela záměrně vytváří parodii či karikaturu, na jejímž základě hodnotí či zesměšňuje. Druhá rovina je pak proměnlivá v čase. Při bezděčném humoru dochází ke komičnosti, kterou autor nezamýšlel. Děje se tak především kvůli časovému odstupu od geneze díla. Autor se na základě líčených událostí mohl snažit v dobovém čtenáři vzbudit dojem napětí, a jelikož autor a dobový čtenář žili v téže době a v jejich povědomí se nacházely podobné události a jevy – jejich axiologický systém vykazoval vysokou míru podobnosti –, tak v čtenáři kýžený dojem napětí probudil. S postupem času se ovšem tyto jevy z povědomí vytratily a recipient tak čte text odlišným způsobem, s odlišným hodnotovým systémem způsobený axiologickým posunem, a proto dnes určité pasáže mohou působit komicky, přestože komicky v době vzniku díla nevyznívaly. I proto je důležité dílo usouvztažnit k dobovému kontextu.¹⁷

Při práci s tzv. krásnou literaturou badatel narazí na otázku, do jaké míry literární text zobrazuje skutečnost, každodenní praxi. Této problematice se věnoval například Eduard Petru ve svých studiích zaměřených na literaturu od středověku po baroko. Jedná se například o díla *Vzdálené hlasy*, *Zašifrovaná skutečnost*, *Vzrušující skutečnost* a *Zrcadlo skutečnosti*.¹⁸ Autor studií k problematice nabízí tři řešení: nepřímé zobrazení skutečnosti, přímé zobrazení skutečnosti a deformované zobrazení skutečnosti. Středověká beletrie podléhala přísným pravidlům – tzv. normativní spisy předepisovaly pravidla pro tvorbu. Pojednávaly například o možnostech začátku díla, o možnostech jeho ukončení, předepisovaly využití postav pro jednotlivé literární druhy a žánry (například král či císař jako postavy směli být využiti pouze v tragédii), dále se hojně rozepisovaly o užití tropů a figur, doporučovaly také přejímat motivy a náměty, příběhy cizích autorů a podle předepsaných pravidel je autoři mohli doplňovat o nové informace. Z dnešního hlediska – kvůli axiologickému posunu – bychom takové počínání chápali jako plagiátorství. Normativnost středověké poetiky tedy zabraňovala zobrazení reality,

---

¹⁶ Tamtéž, s. 28–29; Tentýž, *Vzrušující skutečnost. Fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře*, s. 16–18.

¹⁷ Tamtéž, s. 32–38.

¹⁸ PETRŮ, E.: *Vzdálené hlasy. Studie o starší české literatuře*. Olomouc 1996; Tentýž, *Zašifrovaná skutečnost. Deset otázek a odpovědi na obranu literární medievalistiky*. Ostrava 1972; Tentýž, *Vzrušující skutečnost*. Ostrava 1984; Tentýž, *Zrcadlo skutečnosti. Kniha o středověké, renesanční a barokní parodii*. Praha 2002.

zároveň ovšem zobrazovala ideál,¹⁹ čehož lze využít, jelikož se v mé práci budu ve velké míře pohybovat v rovině ideálu.

Přesto však existují možnosti, jak k realitě dospět, a to pomocí implicitního zobrazení. Při nepřímém zobrazení skutečnosti se musí počítat s mnohvrstevnatostí díla, totiž že dílo nemusí nutně představovat to, co se v něm píše, nemusí se chápat doslovně. Středověký člověk hledal totiž podstatu všech věcí v hloubce, nikoliv na povrchu, a proto tíhl k alegorii. Alegorické dílo mohl recipient rozpoznat podle určitých rysů, například podle alegorických postav, anagramů a jiných prostředků.²⁰

Explicitně se zobrazovala skutečnost především v humanistických cestopisech. Ve středověkých cestopisech převládala vysoká míra imaginace, jelikož tehdy ještě nebyla jasně vymezena dělicí čára mezi fikcí a faktem, což znamenalo, že se fikce a fakta vzájemně prolínala. Příkladem může být cestopis takřčeného Mandevilla, který neznámé území označované tehdy jako *hic sunt leones*, obsadil různými trpaslíky, skřítky, vybájenými zvířaty, mezi nimiž figuroval například i fénix, a dalšími vymyšlenými zvířaty. Tyto vymyšlené bytosti zřejmě ovšem nalézaly svou předlohu v reálném světě.²¹

Poslední rovinou, v které lze rozklíčovat skutečnost, je deformovaný obraz reality, a to kvůli zvýraznění určitých nežádoucích rysů. Tento deformovaný obraz je podán ve formě parodie, a to buď parodie literární (parodie literárního díla, žánru či postupu)²² nebo parodie karikující reálnou skutečnost. Na tomto deformovaném obraze autor nadále hodnotí a často i zesměšňuje určité vlastnosti, projevy či morálku, které chápe jako škodlivé či hodné posměchu. Důležitým prvkem, bez něhož by parodie nemohla vůbec na recipienta působit, je nutná znalost předlohy či jevu. Předpokladem k pochopení parodie je tedy existence předlohy či jevu v obecném povědomí. Aby recipient mohl rozšifrovat, že se jedná o parodické dílo, které nemá brát vážně, muselo obsahovat určité rysy. Mezi nejvýznamnější rys napovídající parodii náležel samotný titul, pojmenování díla, které často obsahovalo stručný obsah a zároveň i žánr, ke kterému se dílo hlásilo. Dalším prostředkem upozorňujícím na parodii byla vlastní jména,

---

¹⁹ Tentýž, *Zašifrovaná skutečnost*, s. 25–27.

²⁰ Tamtéž, s. 24–35.

²¹ Tentýž, *Vzrušující skutečnost*, s. 15–16.

²² Mezi takovou parodii, která zesměšňuje postupy, metody a vlastně celý žánr, lze řadit spis *Podkoní a žák*. Dílo je parodií na scholastickou metodu učené disputace a na žánr sporu, jenž byl ve středověku velmi oblíbený (hádání duše s tělem, hádání vody a vína, z epických děl pak například Oráč z Čech, kdy se milenec hádá se smrtí aj.) a své přesahy měl až do renesance a humanismu (*Hádání Pravdy a Lži* Ctibora Tovačovského z Cimburka). Spor či učená disputace byl příznačný pro univerzitní prostředí, a proto *Podkoní a žák* končí a zároveň vrcholí rvačkou namísto rozřešení. To je důvod, proč spis nenabízí žádné morální hodnocení zobrazovaného. Více pak viz PETRŮ, E.: *Zrcadlo skutečnosti*, s. 67–71.

odborným termínem pak *propria*, která tak mohla parodovat například šlechtické tituly – například pán Vomizina. Etymologie zde evokuje chudobu. Parodie často vznikaly kvůli rozdílnosti ideálu, ideální představy, jak má něco vypadat či fungovat, a skutečnosti, která mohla často být od ideálu diametrálně odlišná.²³

Využívat budu rovněž satiry obsažené v edici Josefa Hrabáka *Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy*.²⁴ *Encyklopedie literárních žánrů* definuje satiru jako žánr „výsměšně kompromitující demaskování nežádoucích jevů“. Základem je kritický vztah vůči zobrazované skutečnosti založený na nesouladu ideálu a reality, která je v díle zobrazena s nadsázkou a s kontrastem hodnotově protikladných jevů. Od čtenáře je tak požadována znalost kontextu. Využívá ironické komentáře a parodické postupy.²⁵ Na základě analýzy satir se pak budu snažit zobrazit genderové konstrukty v kontrastu k ideálu a do určité míry deformované skutečnosti, dále vlastnosti, které se jednak vymykaly normě, jednak pak vlastnosti, které si autoři nedokázali představit u druhého pohlaví. Dále pak budu sledovat vlastnosti, které dle autora stály za posměch či hanu. Normu budu rekonstruovat na základě preskriptivních textů, ale zároveň je lze rekonstruovat i na základě parodií a satir, jelikož parodie i satiry obsahují dvě roviny – nepřímo zobrazený ideál a zároveň do určité míry deformovanou realitu, která se od ideálu určitým způsobem liší, a tato odlišnost se stává důvodem k hodnotící intenci autora, který zobrazovanou deformovanou realitu podrobuje kritice, a zároveň tak implicitně vyzdvihuje ideál.

2.2 Literatura

Přínosnou odbornou publikací, z níž jsem čerpal informace, byla edice *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*.²⁷ Přispěvatelé a přispěvatelky se komplexně a z mnoha úhlů, jak název napovídá, věnovali problematice ženy od středověku po 20. století. Texty byly zaměřené na teoretickou reflexi feminity a její proměny ve sledovaném čase, vnímání těla žen a jeho údržba, ženskou zbožnost, ale i na účast žen v hospodářské či politické oblasti, texty nezapomínaly ani na ženy na okraji společnosti. Pro mou bakalářskou práci se jako nejvíce přínosná jevila část, která zkoumala životní cykly žen, mezi něž manželství patřilo. Jelikož publikace si za cíl klade popsat především postavení žen, je mužská role poměrně opomíjena.

---

²³ PETRŮ, E.: *Zrcadlo skutečnosti*, s. 15–17, 37–39, 42–49, 100–110.

²⁴ HRABÁK, Josef: *Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy*. Praha 1962.

²⁵ MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl 2004, s. 612–613.

²⁷ LENDEROVÁ, Milena – KOPIČKOVÁ, Božena – BUREŠOVÁ, Jana – MAUR, Eduard (eds.): *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha 2009.

Podnětnou se pro mou práci stala také publikace Boženy Kopičkové *Historické prameny k studiu postavení ženy v české a moravské středověké společnosti*.²⁸ Zde badatelka vymezuje prameny a možnosti bádání v problematice žen a jejich postavení ve společnosti. Poznatky dotýkající se problematiky žen v rámci instituce manželství jsem čerpal také z publikace *Středověký člověk a jeho svět*.²⁹ Je nutné zdůraznit, že příspěvky nabízí pouze modelové vzory, které jsou navíc regionálně závislé. Přínosnou se stala také publikace Michaely Hrubé *Zvonění na sv. Alžbětu*, v níž se autorka podrobně věnovala historii žen, svůj výzkum zaměřila především na měšťanské prostředí. Kniha předkládá komplexní pohled na ženské postavení, zaměřuje se i na netypické pohledy na ženství v podobě válcících dívek. Dále se zabývá právními normami a sociální realitou života měšťanek. Pro mou práci ovšem byla nejprínosnější pasáž ohledně disciplinace a regulace v každodenním životě měšťanek, kde se autorka zaměřovala na systém rolí v preskriptivních spisech raného novověku, měšťanským panstvím, manželstvím či vdovstvím.³⁰

Každodennímu životu raného novověku uvnitř domu se věnoval také Richard van Dülmen v knize *Kultura a každodenní život v raném novověku*. V prvním díle se věnoval především problematice rodiny a životnímu cyklu jejích členů. Zaobíral se také konstrukcí domu, velikosti rodiny, sňatku a manželství či sexualitě. Práce je soustředěna především na německé území. Českému prostředí se věnuje publikace *Rodina našich předků*, v níž se autoři rozepisují ohledně historických pramenů evidujících obyvatelstvo, typech venkovských rodin v českém prostředí v 16. století či o sňatku a manželství.³¹

Ve své práci jsem také zužitkoval poznatky obsažené v článku Pavlína Rychterové, která se zabývala manželstvím a obrazem ženy v dílech Tomáše Štítného. Kromě toho se ve své práci zaměřila také na dva hlavní proudy, které různým způsobem nahlížely na problematiku postavení, chování i vlastnosti ženy, a hlavní představitele, kteří ideální podobu instituce manželství zásadním způsobem ovlivnili, dále uvažuje také nad důvody, proč Tomáš Štítný ženu viděl spíše pozitivně na rozdíl od jeho současníků. Vedle obrazu ženy a manželství se dotkla také manželské sexuality.³² Inspirující pro mne byl také článek Martina John Klassena

---

²⁸ KOPIČKOVÁ, Božena: *Historické prameny k studiu postavení ženy v české a moravské středověké společnosti*. Praha 1992.

²⁹ LE GOFF, Jacques: *Středověký člověk a jeho svět*. Praha 2003.

³⁰ HRUBÁ, Michaela: *Zvonění na sv. Alžbětu*. Praha 2011.

³¹ DÜLMEN, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*. *Dům a jeho lidé*. Praha 1999; SELIGOVÁ, Markéta – HORSKÝ, Jan: *Rodina našich předků*. Praha 1997.

³² RYCHTEROVÁ, Pavlína: *Žena a manželství v díle Tomáše ze Štítného*. In: *Mediaevalia Historica Bohemica*, č. 6, 1999, s. 95–109.

ohledně válčících dívek v Čechách jako reflexe středověké společnosti. Klassen se domnívá, že autor legendy válčící dívky nepopisuje jako nestvůry či nevěstky d'ábla tak, jak činili jeho vrstevníci, nýbrž spíše s válčícími dívkami sympatizuje, ctí a respektuje je. Za příklad takové Amazonky či válčící dívky v soudobém světě Klassen kladl rožmberské sestry.³³ Dalším přínosným příspěvkem byl *Obraz ženy v české středověké literatuře* od Michaely Antonín Malaníkové, která se snaží ukázat možnosti studia literárních pramenů pro potřeby studia středověké každodennosti na příkladu *Mastičkáře* či satiry *O ševcích*.³⁴

V oblasti literárního zhodnocení, interpretací a teorie jsem se potom držel již v předešlé kapitole zmíněných publikací *Vzdálené hlasy*, *Zašifrovaná skutečnost*, *Vzrušující skutečnost* a *Zrcadlo skutečnosti*. Dále jsem taktéž využíval studie literárního historika Josefa Hrabáka, které připojil ke své edici *Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy*. Kromě jazykového, kompozičního či tematického rozboru se věnoval také interpretacím textů.³⁵ Pro literární kontext a zařazení děl do dobového literárního a společenského dění byla přínosná přehledová kniha *Česká literatura od počátků k dnešku*, která se zevrubně věnuje literatuře či autorům od prvních literárních textů na našem území až do 90. let 20. století.³⁶

---

³³ KLASSEN, John Martin: *Válčící dívky jako reflexe české středověké společnosti*. *Mediaevalia Historica Bohemica*, č. 5, 1998, s. 119–134.

³⁴ ANTONÍN MALANÍKOVÁ, Michaela: *Obraz ženy v české středověké literatuře*. In: DOBOSZ, Jozef a kol. (edd.): *Drugie polsko-czeskie forum mlodych mediewistów. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 25-28 września 2007 roku*. Poznań 2009, s. 203–211.

³⁵ HRABÁK, Josef: *Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy*. Praha 1962.

³⁶ LEHÁR, Jan a kol. (edd.): *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha 2008.

3 Manželství pohledem středověkých a raně novověkých normativních textů

„Člověk tedy pojmenoval všechna zvířata a nebeské ptactvo i všechnu polní zvěř. Ale pro člověka se nenašla pomoc jemu rovná. I uvedl Hospodin Bůh na člověka mrákotu, až usnul. Vzal jedno z jeho žeber a uzavřel to místo masem. A hospodin Bůh utvořil z žebra, které vzal z člověka, ženu a přivedl ji k němu.“³⁷

V této kapitole se budu věnovat obecně otázce manželství, konkrétněji především důvodům ustanovení manželství jako svátosti a hlavním cílům manželství, k nimž měla každá osoba vstoupivší do svazku směřovat, neboť již v nich lze vypátrat určité vlastnosti, které byly v ideální rovině připisovány jednotlivým pohlavím. Zaměřím se také na prevenci správného fungování manželství, mezi které patřilo i obezřetné vybírání partnera s určitými žádoucími vlastnostmi. Určité připisované vlastnosti pro jednotlivá pohlaví lze vysledovat i v předepsaných povinnostech, které si navzájem museli manželé prokazovat, a proto i těmito povinnostem se budu v této kapitole věnovat. Manželství ovšem nepředstavovalo jediný stav, v kterém se mohl tehdejší člověk realizovat, a tudíž se v této kapitole krátce dotknu i alternativ, jež se vedle manželství nabízely.

Instituce manželství si v průběhu historie prošla řadou změn. Církev získala nominálně výlučné právo uzavírat sňatky a rozhodovat o jejich neplatnosti teprve ve vrcholném středověku.³⁸ Církev také určila ideální podobu, jak by takový svazek mezi mužem a ženou měl vypadat, vytvořila různá pravidla pro jednotlivé osoby apod.³⁹ Sňatek ve středověku představoval zlomovou událost – sňatkem se u vyšších společenských vrstev spojovaly dva rody, čímž vznikala nová přátelská pouta. Nezřídka se tedy uzavíraly sňatky pro potřebu smíru či urovnání sporů. Ve středověku se manželství v nejvyšších vrstvách společnosti stalo také strategickou hrou a při správné hře si manželé či jejich potomci díky dědickým právům mohli nárokovat území.⁴⁰

---

³⁷ Gn, 2, 20 – 2, 22.

³⁸ Právo nabyté po čtvrtém lateránském koncilu, který se konal roku 1215, se v praxi prosazovalo velmi pozvolna. K praktické účinnosti dochází až od Tridentského koncilu, který zasedal v letech 1545–1563.

³⁹ LENDEROVÁ, M. – KOPIČKOVÁ, B. – BUREŠOVÁ, J. – MAUR, E. (eds.): *Žena v českých zemích*, s. 98.

⁴⁰ KLAPISCH-ZUBEROVÁ, Christiane: *Žena a rodina*. In: LE GOFF, J.: *Středověký člověk a jeho svět*, s. 243–244; LENDEROVÁ, M. – KOPIČKOVÁ, B. – BUREŠOVÁ, J. – MAUR, E. (eds.): *Žena v českých zemích*, s. 96.

Křesťanství se v otázkách manželství inspirovalo z tradic judaismu, především z knihy *Genesis* a z *Příslaví*, avšak tuto tradici dále rozvíjí. Jedna z nejrespektovanějších autorit, která ve středověku svými myšlenkami instituci manželství silně ovlivnila, byl apoštol sv. Pavel z Tarsu, který se v některých listech obsažených v kánonu Bible problematiky a otázky manželství dotýkal. Ten manželství vymezil jako nutné trpěné zlo.⁴¹ Manželství se ovšem neopírá pouze o myšlenky Bible a sv. Pavla. V období středověku se s otázkou manželství dále potýkali i jiní myslitelé, největší vážnosti si v církvi vysloužily myšlenky církevních otců, dále pak například myšlenky Tomáše Akvinského. Po reformaci a v raném novověku dochází k postupné sekularizaci manželství. Reformátoři věřili, že na manželství není nic duchovního, a zatímco římskokatolická církev povýšila manželství na svátost, reformátoři usilovali o postupné přenesení instituce manželství do světských rukou. Naopak římskokatolická církev si na Tridentuském koncilu v otázkách kontroly nad institucí manželství vydobyla nejvlivnější postavení. Manželství chápala jako svátost, kterou lze naplnit pouze legitimním uzavřením sňatku pod přímou kontrolou církve.⁴²

Hlavním posláním manželství se pak stalo legitimní plození potomků, což se odrazilo mimo jiné i v analyzovaném korpusu textů: „(...) a všechněm lidem přední příčina, za kterouž by v týž stav manželský vstupovati měli, se oznamuje, plození dítek, (...)“.⁴³ Děti vzešlé z mimomanželského styku byly ve středověku a raném novověku silně znevýhodňovány na právech. Například osoby uvažující o vstupu do cechu se musely v raném novověku prokazovat speciálním úředně potvrzeným dokumentem, který jim dosvědčoval původ z manželského lože. Ten, kdo se tímto způsobem nedokázal prokázat, nemohl vykonávat nejrůznější řemesla. Pakliže byl do cechu přijat člověk nemanželského původu a později se to zjistilo, byl takový člověk z cechu vyobcován. Formálně byl v městském prostředí odmítán také předmanželský sex – například pohlavní styk již zasnoubených lidí. I zde panovaly poměrně přísná pravidla. Řemeslník, který se narodil rodičům dříve než za 9 měsíců od uzavření manželského svazku, byl taktéž považován za neřádně zplozeného a i jemu bylo znemožněno se v cechu realizovat.⁴⁴ Možnost vykonávání řemesla nespočívala pouze na osobě muže, avšak i na osobě ženy, jelikož podobné nároky platily i pro manželky řemeslníků.⁴⁵ Manželství pro náboženské autority také představovalo formu dělicí čáry od zvířecí říše, neboť kamkoliv by se člověk podíval, nenalezl

---

⁴¹ RYCHTEROVÁ, P.: *Žena a manželství v díle Tomáše ze Štítného*, s. 95–96.

⁴² DÜLMEN, R.: *Dům a jeho lidé*, s. 166.

⁴³ MEZIŘÍČSKÝ, T. J.: *Vysvětlení o stavu manželském*, s. 364.

⁴⁴ Nutno zdůraznit, že každý cech disponoval vlastními pravidly, a proto se v určitých ohledech jednotlivé restrikce mohly lišit.

⁴⁵ DÜLMEN, R.: *Dům a jeho lidé*, s. 194–196.

by žádný takový vztah, jakým je právě manželství. Manželství bylo tedy ustanoveno Bohem, protože „z přirození jest člověku milé každé tovaryšství, ale nade všechna nejsladší jest manželské.“⁴⁶ Manželství tedy bylo také ustanoveno pro potřebu pomoci jednoho manžela druhému, a to v pomoci věcí tělesných a duchovních.⁴⁷

Dalším velmi důležitým argumentem pro hájení vstupu do manželství byla také ochrana proti smilstvu, které bylo chápáno jako smrtelný hřích: (...) též i proti pokušením jakýmžkoli, ke zlému a Pánem Bohem zapověděnému skutku vedoucím, lidé jako obranu a lékařství měli, k uhašení v sobě té zlé žádosti a vyvarování se skutku smilstva, svatý Pavel za tou příčinou velí v stav manželský každému takovému člověku vstoupiti (...), že lépe jest v stav manželský vstoupiti nežli se páliť, totiž nežli se v mysli velikou žádostí a těla chlipností trápati a jako hořeti.“⁴⁸

Vhodnou alternativou k manželství se pak stal celibát, jehož prestiž ale později v raném novověku kolísala podle konfesijní příslušnosti. Římskokatolická církev si cenila celibátu a pohlavní zdrženlivosti jako nejčistší formy, která dovede lidskou bytost ke spáse. Nebylo tomu tak však vždy. Prestiž celibátu se zvyšovala ve spojitosti s rozšiřováním mnišství po Evropě ve 12. století., kdy se také prosadil povinný celibát i pro kněžské postavení. Na pomyslném vrcholu pyramidy čistoty a záruky spasení se nacházela tedy pohlavní zdrženlivost, neposkvřenost a celibát, čili panenský stav, to potvrzuje například i Jan Hus ve svém spise *Dcerka*. Využil argumentu, že Ježíš Kristus „panenství zvelebil nad jiné stavy, ráčiv se z čisté panny naroditi a panicem býti, aby nám i panenství i panictví potvrdil a nad jiné zvelebil a povýšil.“⁴⁹ Tak to vnímá i Tomáš Štítný: „Neb jakož Buoh jest ve všem čisostný a pořádný, tak všeliké nečistoty a nepořadu nemiluje. I spořiedil jest milý Buoh a ustavil zde na světě trój řád čistoty: jeden najduostojnější panenské, druhý méně duostojný čistoty vdovské, a třetí, ač najmenšieho duostojenství, a však proto jest duostojný, tj. pořad manželské čistoty.“⁵⁰

Druhou nejčistší cestou ke spáse byl stav vdovský, v němž se pohlavní zdrženlivost taktéž předpokládala. Pokud by ovšem daná osoba vdovského stavu nedokázala uhasit své tělesné žádosti, měla se opět oženit či vdát. Vdovský stav ovšem pro ženu skýtal v sociální praxi

---

⁴⁶ MEZIRÍČSKÝ, T. J.: *Vysvětlení o stavu manželském*, s. 357.

⁴⁷ Tamtéž, s. 367.

⁴⁸ Tamtéž, s. 371.

⁴⁹ ŽILKA, František – REJCHROVÁ, Noemi: *Dcerka. O poznání cesty pravé k spasení*. Praha 1995, s. 5.

⁵⁰ ERBEN, Karel Jaromír (ed.): *Knížky šestery*, s. 60.

určité výhody například v právních záležitostech.⁵¹ Vdovský stav ženě nabízel největší míru svobody, například si směla sama vybírat možného budoucího partnera. Mimo to vdovy mohly, dle Tomáše Štítného, svými nabytými zkušenostmi odrazovat mladé ženy od manželství, jež pro ně mohlo vypadat velmi lákavě, avšak nabízelo méně rozkoší než stav panenský.⁵² Jako nejméně čistý stav pak hodnotila římskokatolická církev právě manželství, kde docházelo k tělesným stykům. I zde se ovšem autority snažily prosadit určitou míru zdrženlivosti, která opět odpovídala dikci mnišství a celibátu. Především nemělo docházet k pohlavnímu styku pouze pro rozkoš a uspokojení potřeb, neboť hlavním úkolem manželství a pohlavního styku mělo být plození potomků. Pohlavní styk církev chápala jako nutné trpěné zlo pro zachování lidského pokolení.⁵³ „*Takéž i v manželství vyjde-li tělesná žádost z cíle, proti božiemu ustavení, nebyloť by také manželstvie čistota, ale brž nečistota a šeredstvie. Skutek manželský nikdyť nenie jindy v manželské čistotě, jediné když by v svůj čas byl pro plod, aneb žeby jeden druhému pro jeho křehkost' povolil.*“⁵⁴ Tomáš Štítný ovšem z dobového diskurzu mírně vybočoval, neboť tělesná láska se, dle něj, měla sice konat především pro zplození potomka, avšak existovaly i výjimky. Pohlavní styk byl omluvitelný v případě, kdy chránil druhého před možným cizoložstvím, kterého by se mohl náruživý protějšek dopustit. Štítný tak pobízel manžele, aby druhému neodepírali své tělo, jinak podporují možnou nevěru. A nemají tomu druhému odepírat své tělo dokonce ani v době, kdy byly sexuální styky zakázány – v době postu, menstruace, církevních svátků apod.⁵⁵ Dalším důvodem regulace pohlavního styku se stala snaha o zachování co nejčistšího plodu, neboť častějším tělesným stykem byl plod ohrožen „zkažením“. Proto mimo jiné bylo zakázáno dopouštět se tělesného skutku v době těhotenství, minimálně od doby, kdy se plod začal v břiše manželky hýbat. Sex byl zapovězen také v období kojení, jelikož početí dalšího dítěte mohlo zkrátit dobu kojení, což představovala nebezpečí pro staršího sourozence. V praxi ovšem existovaly výjimky, například u nejvyšších společenských vrstev bylo naopak žádoucí co nejrychlejší početí dalšího potomka.⁵⁶

Zatímco ve středověku se nabízel jako alternativa k manželskému stavu celibát, jenž byl vyvyšován a ceněn více než samotné manželství a jenž byl povinný pro každého katolického duchovního od vrcholného středověku, v raném novověku došlo k zásadní změně. Proběhla

---

⁵¹ K problematice viz například HRUBÁ, Michaela: *Zvonění na sv. Alžbětu*. Praha 2011, s.73–76; Tamtéž, s. 191–197.

⁵² LENDEROVÁ, M. – KOPIČKOVÁ, B. – BUREŠOVÁ, J. – MAUR, E. (eds.): *Žena v českých zemích*, s. 134–137; Tamtéž, s. 284–285.

⁵³ Tamtéž, s. 96; Tamtéž, s. 135–136;

⁵⁴ ERBEN, K. J. (ed.): *Knižky šestery*, s. 90.

⁵⁵ RYCHTEROVÁ, P.: *Žena a manželství v díle Tomáše ze Štítného*, s. 106–107.

⁵⁶ KLAPISCH-ZUBEROVÁ, CH.: *Žena a rodina*, s. 253.

náboženská reformace, s čímž samozřejmě souvisely i proměny chápání manželství a objevily se i určité odchylky, které odlišovaly protestanty od katolíků. Předně život bez manželství chápali reformátoři jako odmítnutí přirozeného řádu nastaveného Bohem. Dále reformátoři považovali nedobrovolný celibát jako prostředek vynucování si milosti Boží. Kalvín, ač reformátor, sice stále v celibátu spatřoval alternativu k manželství, avšak s tím rozdílem, že k celibátu nesměli být duchovní přinucováni. Muselo se jednat o dobrovolnou volbu. Obecně však bylo kněžím i řeholníkům ze strany reformátorů doporučováno vstoupit v stav manželský a zřeknout se celibátu. Mimo jiné také proto, že žít ve zdrženlivosti bylo obtížné a manželství mělo zabránit již dříve popisovanému smilstvu.⁵⁷

Do manželského svazku tedy mohou vstupovat dvě osoby – pouze muž s ženou, a to především s vidinou reprodukce. Podle normativních textů ovšem existovala určitá pravidla, která měli snoubenci dodržovat pro zajištění co nejšťastnějšího, klidného a harmonického manželství. První závažnou překážkou stojící v uskutečnění sňatku bylo příbuzenské spojení: *„Na čtvrtém kolemu nemají se pojímati; ale jakž s které strany pátého dojde, tak mohú.“*⁵⁸ Jan Thadeus Meziříčský pak ve svém *Vysvětlení o stavu manželském* podává jen velmi skromné informace a pro podrobnější údaje odkazuje na Bibli: *„Osoba pohlaví druhého nebyla brána k manželství z blízkého přátelství, Pánem Bohem v Třetích knihách Mojžíšových zapověděného slovy těmito: ‚Nižádný člověk k žádné přítelkyni krevní nepřistupuj k obnažení hanby její,‘ a pro vysvětlení záповědi této ihned za tím široce se vyčítá, kterým osobám krevním neb příbuzným zbraňuje se spolu v stav manželský vstoupiti.“*⁵⁹ Další podmínkou, která se dodržovala v různé míře, byla rovnost, a to ve věku, ve stavu, v bohatství apod., neboť *„rovné k rovnému se táhne a podobné podobnému se raduje.“*⁶⁰ Pakliže nebyla tato rovnost dodržena, neexistovala mezi manželi svornost. Pokud si mladší vzal staršího, potom se mezi manželi objevovaly různé negativní emoce: *„ošklivost, nevěra, domnění, svárové jací a jak mnozí jiní a jiní hříchové, až i vinšování jeden druhému smrti.“*⁶¹ Snoubenci pocházející z různých společenských skupin vnáší do budoucího vztahu jednak vnitřní problémy – totiž pýchu, zpupnost, hádky –, ale i problémy vnější, kdy *„v posměchu neb i v zlehčení některá z nich osoba bývá.“*⁶² Pokud si majetnější žena vezme chudého muže, je to taktéž počátek svárů, neboť

---

⁵⁷ FRYŠAROVÁ, Dana: *Teologické a morální aspekty manželství*. Dostupné na: <https://theses.cz/id/fejnc1/Fryarov - Teologick a morln aspekty manelstv.pdf> [cit. 14. 2. 2022], s. 28–29.

⁵⁸ ERBEN, K. J. (ed.): *Knížky šestery*, s. 65.

⁵⁹ MEZIŘÍČSKÝ, T. J.: *Vysvětlení o stavu manželském*, s. 411.

⁶⁰ Tamtéž, s. 416.

⁶¹ Viz tamtéž, s. 417–418.

⁶² Tamtéž, s. 418.

bohatší žena se nad muže povyšuje a požaduje, aby ji muž poslouchal, což neodpovídalo dobové představě. Zamýšlel-li se muž přidržívat dobové společenské role a chtěl „jí [ženě] vládnouti, rozkazovati, ovšem z něčeho slušně jako manželku potrestati, tuť jaké zkormoucení, bouře a protivení se, vyčítání, oddělování a zlobení se bývá.“⁶³ Realita byla ovšem poněkud odlišná. Bylo pravidlem, že muži v určitých geografických oblastech převýšili o deset let věk ženy, neboť v očích veřejnosti byli muži vhodní adepti pro manželství teprve tehdy, když si našetřili dost peněz pro zajištění rodiny a dosáhli určitých hmotných prostředků, například domova apod. Toho mohli dosáhnout buď vlastní pílí či dědictvím.⁶⁴ Problematika rozdílnosti věku snoubenců v tehdejší životní praxi se ovšem nedá generalizovat, protože závisela na mnoha okolnostech a proměnných, například v českém městském prostředí byl věk dívek při vstupu do sňatku nižší než v západní Evropě, na východ a jihovýchod od českého území ještě nižší.⁶⁵

Jak již bylo uvedeno, hlavním posláním manželství mělo být plození dětí, a proto se do manželství neměli hrnout lidé jen a pouze pro tělesnou žádostivost, protože jinak, jak se domníval Tomáš Štítný, hrozilo, že je postihne Boží trest v podobě hašteřivé ženy: „*přieliš žádaje se pro tělesnú libosť oženiti, často jemu Buoh dá takú ženu, na niž dosti těžké bude pokánie jmiati: snad zlobivú, nemúdrú, klevetnú, naposlučnú a s jinými rozličně zlými obyčeji, že, kdež sej' přielišné nadál rozkoši, tu bude často přielišná lopot.*“⁶⁶ Pakliže se manželé snažili početí předejít, přestože spolu provozovali sex, vládl jimi, dle Tomáše Štítného, čert, a tak těžce hřešili. Nejednalo se ovšem pouze o fyzické odstranění plodu, ať už počatého či porozeného – což bylo chápáno jako nejhorší provinění –, avšak také rozličné zabraňování v početí pomocí různých nápojů či kouzel: „*páti (jimiž vládne čert) jsú, ješto plod tratie, buď to kúzly, nápoji, aneb čímž kolivěk, aby nepočínali. Pakli zatratie plod již počatý anebo porozený, tiem větší zlé.*“⁶⁷ S tím souvisí i z dobového pohledu sodomitské či nepřirozené praktiky, které stály v rozporu s přirozeným Božím řádem. Jedná se o polohy, které, dle církve, odporují přírodě a činí z ženy muže či v horším případě zvíře, čímž se styk přesouvá z plození dětí na rovinu rozkoše. Církev tak určité sexuální polohy odmítala, protože je chápala jako určitou formu

---

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ LENDEROVÁ, M. – KOPIČKOVÁ, B. – BUREŠOVÁ, J. – MAUR, E. (eds.): *Žena v českých zemích*, s. 104–105.

⁶⁵ K problematice více například SELIGOVÁ, Markéta – HORSKÝ, Jan: *Rodina našich předků*. Praha 1997, s. 62.

⁶⁶ ERBEN, K. J. (ed.): *Knížky šestery*, s. 63.

⁶⁷ Tamtéž, s. 92.

antikoncepce a současně jako odmítnutí pohlavní zdrženlivosti, jež se měla porušovat pouze za cílem početí.⁶⁸

Další činností, která měla zaručit poklidnost budoucího svazku, bylo zjišťování a shromažďování informací o nápadníkovi. V první řadě bylo vhodné zjistit náboženství a konfesi nápadníka, poté bylo doporučováno zjistit si něco o minulosti a pověsti nastávajícího, především se měla pozornost upřít na jeho rodinu a přátele, protože „*keréhož starší prietelé jsú obyčeje, po témžt' často i mlazší táhnú.*“⁶⁹ Děti měly dbát také na vůli svých rodičů a přátel, neboť podle Bible dal Pán Bůh rodičům moc, aby rozhodovali o nápadnících svých dětí, což „*se spatřuje z Písem těchto: ‚Hlediz (dí Pán Bůh k lidu izrahelskému), aby nebral ze dcer národů pohanských synům svým. ‘ A o dcerách: ‚Vdej dceru svou a dej ji muži rozumnému.*“⁷⁰

Jakmile byla, podle preskriptivních textů reflektujících ideální rovinu, zakončena fáze seznamování se s nápadníkem, zjišťování informací po okolí, přicházel na řadu sňatek, po jeho uzavření následovaly dvě možné vývojové cesty. Buď manželství fungovalo správně podle ideálu normativních textů, anebo se jedna ze stran svým chováním dobové normě vymykala, a tak do svazku vpouštěla, jak mýnil Sušický, ďábla. Ďábel se pro nešťastné manžele stal důvodem, proč jejich manželství nefunguje a na něčem troskotá: „*(...) takže mezi kterýmižkoli svornosti není, mezi těmi ani on [Bůh] býti nechce. Kdež pak Boha není, tu' jistě ďábel přebývá.*“⁷¹ Štítný nsvornost v manželství vysvětluje také jako trest, jenž byl na manželský pár seslán samotným Bohem.⁷²

Kde ovšem norma ideálního manželství nacházela svůj předobraz? Z jakého zdroje měli manželé čerpat poznatky, aby se přiblížili vzornému manželství? Především měli lidé čerpat z Bible, jmenovitě pak například ze starozákonní knihy Tobiášovy. Tobiáš a Sára se stali jakýmsi vzorem pro ideální formu a ideální řízení manželství. Sára se stala také ideálním obrazem středověké ženy – manželka a matka.⁷³ Normativní texty často tyto příklady obsahují a popisují na nich správné či špatné vlastnosti. Novomanželé, kteří čerstvě uzavřeli sňatek, se měli již od počátku řídit předlohou Tobiáše a Sárý. Neměli spolu provádět tělesný skutek po tři dny, vhodně bylo se spíš po tři dny modlit a teprve poslední den ulehnout do lože, avšak

---

⁶⁸ KLAPISCH-ZUBEROVÁ, CH.: *Žena a rodina*, s. 255.

⁶⁹ ERBEN, K. J. (ed.): *Knížky šestery*, s. 65.

⁷⁰ MEZIŘÍČSKÝ, T. J.: *Vysvětlení o stavu manželském*, s. 412–413.

⁷¹ SUŠICKÝ, R. J.: *O svornosti manželské*, s. 17.

⁷² ERBEN, K. J. (ed.): *Knížky šestery*, s. 63.

⁷³ RYCHTEROVÁ, P.: *Žena a manželství v díle Tomáše ze Štítného*, s. 96.

s vidinou zplodění potomka, a nikoliv pro vlastní rozkoš: „*A po tretie noci prijmeš svú pannu s bázní boží, viece plodu z ní žádaje, než své žádosti naplniti.*“⁷⁴

Manžele svazovaly také určité povinnosti jednak vůči sobě navzájem, jednak i ve vztahu k okolnímu světu. Manželé se byli povinni milovat. Problematikou lásky a její dobovou definicí v analyzovaném korpusovém textu se budu šířeji věnovat v samostatné kapitole. Autoři normativních textů hojně využívali argumentace „jednoho těla“. Jedná se o poměrně oblíbenou metaforu, kdy „*manželé, jsouc spojeni nerozdílně v jedno tělo do smrti, mají jeden k druhému srdečnou náklonnost a milost skutečně prokazovati, (...) jakož Kristus miloval církev svou, tak i muži mají milovati manželky své.*“⁷⁵ S jedním tělem souvisí i další povinnost, totiž povinnost společného soužití. Ta vyplývá i z dalších důvodů, jako je založení rodiny, plození potomků, výchova dětí aj.⁷⁶ Manželé mají také snášet na svých protějšcích určité vady a nedostatky, manžel by měl podle Meziříčského „*k manželce své přívětivost, náklonnost, náležitou šetrnost, v nedostacích snášenlivost, jakožto mdlejší nádoby, i pečlivost o její skutečné dobré prokazovati.*“ Žena má zase „*k manželu svému býti přichylná, ochotná, povolná, pomocnice věrná, dobrotivá, tichá, v šetření vůle i povah manžela svého bedlivá, tak aby v ničemž nenáležitě jemu se neopřela a zoumyslně nehněvala.*“⁷⁷ V otázce výchovy dětí některé texty přisuzují rovný díl otci i matce, avšak Sušický nesouhlasí a tvrdí, že otec potřebuje manželku, aby vychovala jeho syna či dceru, neboť právě matka se pohybuje v životě novorozeného či staršího dítěte mnohem více než muž, a proto si dítě od útlého věku vybuduje k matce silnější citový vztah. Matka má tak na dítě mnohem větší vliv.⁷⁸ Správné manželství tedy vypadalo tak, že manželé plnili všechny náležité povinnosti, které jim byly uděleny samotným Bohem, dodržovali tak Boží ustanovení a řád. K manželství zajisté patří i problematika výchovy dětí, avšak z důvodu omezenosti rozsahu bakalářské práce se této otázce nebudu nijak detailněji věnovat.⁷⁹

Normativní texty také popisují ovšem i špatnou podobu manželství, již se měly všechny páry snažit vyvarovat. Takovým manželům dle textů vládne čert. Tomáš Štítný špatnou podobu manželství dělí následovně: Prvními se stávají manželé, kteří se berou v zapovězeném čase a nedbají kostelních ustanovení, do této kategorie patří i manželé, kteří před spojením byli

⁷⁴ ERBEN, K. J. (ed.): *Knížky šestery*, s. 93.

⁷⁵ MEZIŘÍČSKÝ, Thadeus Jan: *Vysvětlení o stavu manželském*, s. 427.

⁷⁶ Tamtéž, s. 440.

⁷⁷ Tamtéž, s. 436.

⁷⁸ SUŠICKÝ, R. J.: *O svornosti manželské*, s. 56.

⁷⁹ Publikace, na níž mohu v tomto případě odkázat, věnující se výchově dětí je DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Daniela a kol.: *Děti a dětství. Od středověku na práh osvícenství*. Praha 2019.

v příbuzenském svazku bližším než páté koleno či byli ve stavu kmotr – kmotřenec, tj. v duchovním příbuzenství. Duchovní příbuzenství vznikalo při křtu a kmotr a kmotra při něm přebírali odpovědnost za duchovní stav křtěného. Zákaz budoucího sňatku se nevztahoval jen na osobu, která se kmotrovství ujala, nýbrž na celou jeho či její rodinu, tudíž syn kmotra si nemohl vzít kmotřenku apod.⁸⁰ Dalšími manželi, kteří se z dobové normy vychylovali, byli ti, kteří si odmítali pomoci, neboť právě v tom tkvěl jeden z dalších důležitých důvodů ustanovení manželství – vzájemná pomoc. Důvodem, proč by jeden odmítal druhému pomoci, byly například rozličné světské záležitosti, například peníze. Třetí kategorií se stali manželé, kteří se neustále hádají – a to mnohdy ohledně naprostých malicherností – a nedokážou se na ničem dohodnout. Čtvrtou a pátou kategorií pak představovali cizoložníci a manželé, kteří se snažili tratit plod všemožnými prostředky. Šestou skupinou manželů, kterými vládl čert, byli ti, kteří špatně vychovávali své děti, nedbali na domluvu a nevedli je ke křesťanské víře, dále pak také ti, kteří naopak své děti nabádali k nečistému chování, smilstvu aj. Poslední skupinou se stali manželé, kteří „*sě milují příliš nemůdře v žádosti smilné*.“⁸¹ Bůh pak takové manžele trestá různými prostředky: trápení a žalost, a to jak v rodině, tak se sousedy či přáteli; posměch ze strany veřejnosti a špatná pověst, a to klidně i po smrti dotyčného, takže je těmto posměchům vystaveno i jejich dítě; neduhy na těle (sem patří i chlípnost); tresty na dětech – Bůh trestá špatné rodiče na dětech a tento trest se může projevovat i několik generací; tresty ohledně statku a majetku – ztráta, krádež, odloučení od majetku apod. Všeobecně Bůh trestá manžele, kteří se protiví Božímu řádu, proměnou štěstí v neštěstí. Mimo to špatní manželé umírají nečestnou a náhlou smrtí.⁸² Kromě normativních textů se vybočení z řádu ustanoveného Bohem hojně věnovaly i různé satirické spisy, jichž budu také využívat v následujících samostatných kapitolách věnovaných obrazu muže a ženy v manželství.

Vztahy mezi manželi se mohly také zkomplikovat do té míry, že se manželství rozpadlo. Nejčastějším důvodem byla nevěra, přestože byla tvrdě trestána, a to především nevěra ženy, jejíž provinění bylo považováno za mnohem těžší hřích, protože „*ona učiní dědice ne z dědicův; a tady bude velikým krádežem vinna, když dobudíc děti z ciziloštvá, narodie je k ciziemu zbožie, a oblúpie tiem děti svého pravého muže*.“⁸³ Zatímco muž hřeší pouze jednou a dopouští se jen hříchu cizoložství, žena je tak dvakrát víc hříšná, protože se dopouští cizoložství, ale zároveň i

---

⁸⁰ IZBICKI, Thomas: *Godparents*. In: SCHAUS, Margaret a kol.: *Women and Gender in Medieval Europe. An Encyclopedia*. New York 2006, s. 329; KELLY, Angsar Henry: *Marriage, Impediments to*. In: Tamtéž, s. 524–526.

⁸¹ ERBEN, K. J. (ed.): *Knížky šestery*, s. 90–92.

⁸² MEZIŘÍČSKÝ, T. J.: *Vysvětlení o stavu manželském*, s. 481–488.

⁸³ Tamtéž, s. 92.

krádeže, tedy dvou smrtelných hříchů najednou. Nevěra ženy byla řešena soudní cestou, ale také i svévolí manžela, jenž disponoval právem nevěrnou manželku i s jejím milencem beztrestně zabít, nalezl-li je přímo u činnosti. Dělo se tak především v prostředí šlechty – známo je však i z městského práva –, neboť právě tam se největší důraz kladl na legitimitu potomků a na pokračování rodu. V raném novověku se tresty za nevěru postupně zmírňovaly, až nakonec v 18. století přestala být nevěra záležitostí trestního práva, to ovšem neznamená, že by přestala být záležitostí veřejného mínění. Mužská nevěra se většinou přecházela mlčením, ženské nevěrnice pak často pocítily silný společenský tlak.⁸⁴ Katolická církev chápala manželství jako svátost, a proto odmítala rozloučení osob na základě slibu věčné věrnosti. Rozluka znamenala zproštění manželských povinností, avšak manželský svazek dále trval, a proto nebylo možné realizovat nový sňatek. To bylo možné pouze s anulací, která znamenala definitivní zánik manželství. Pro příslušníky protestantských konfesí bylo dosažení definitivní rozluky mnohem snadnější, neboť Luther i Kalvín odmítli dogma o nerozlučitelnosti manželství. Protestanté tedy měli možnost manželství ukončit a uzavřít nové.⁸⁵ Dle Tomáše Štítného v křesťanském světě nemůže jeden manžel druhého zavrhnout pro žádnou jinou věc, než je právě cizoložství, jelikož „*slib viery manželské ruší, a pocházia ze zlého srdce, nevěrného v sľiboch.*“⁸⁶

---

⁸⁴ LENDEROVÁ, M. – KOPIČKOVÁ, B. – BUREŠOVÁ, J. – MAUR, E. (eds.): *Žena v českých zemích*, s. 123.

⁸⁵ Tamtéž, s. 124–125.

⁸⁶ ERBEN, K. J. (ed.): *Knížky sestery*, s. 91.

4 Obraz muže a ženy v manželství

Ve středověku drželi literární a obecně i vzdělanostní monopol muži, což ovlivňovalo i postavení muže a ženy. Muž byl často vyobrazován v protikladu k ženě zcela v dikci dobového dichotomického vidění světa. Přestože v dobovém diskurzu byly ženy často napadány – především ve spojitosti s vyhnáním z ráje, kdy mnoho učenců ženám připisovalo hlavní podíl na vině –, existovaly i texty, které se do určité míry žen zastávaly. Pokrok představovala například myšlenka, že rozum, připisovaný především muži, i smyslnost, připisovaná především ženě, se nachází ve všech lidech bez rozdílu pohlaví stejně. Protiklad rozumu a smyslnosti představuje protiklad duchovního a světského, pozemského. Pro muže ovšem pozemská smyslnost, vlastnost tehdy přisuzována především ženám, představovala největší nebezpečí a mohla způsobit, že se muž přestal ovládat, což byla další velká slabost, jíž muž mohl trpět. Tuto slabost v muži často probouzela žena mnohdy i nevinným pohledem.⁸⁷

Jak bylo již v předchozí kapitole zdůrazněno, manželství ve středověku a raném novověku podléhalo určitým pravidlům, která představovala normu. V předešlé kapitole jsem analyzoval především nejdůležitější povinnosti, které sobě navzájem manželé museli prokazovat. Normativní prameny ovšem u výčtu jednotlivých vzájemných povinností nekončí, nýbrž pokračují dál, k povinnostem daným společensko-kulturním duchem. Vznikají tak ideální obrazy muže a ženy s určitými ceněnými vlastnostmi, které produkuje každá doba.

Již Pavel z Tarsu ve svých listech kázal, že muž má být ženě nadřazený a žena má být muži podřízená. Oba si měli povinně prokazovat lásku. Ačkoliv se některé názory mohly v průběhu staletí měnit, tento základní fenomén prosazované dominance muže a submisivity ženy zůstal nezměněn. Muž podle většiny dobových textů je dostatečně silný a samostatný, aby mohl žít sám, na rozdíl od ženy.⁸⁸ Postavení ženy tedy ve společnosti záviselo na jejím rodinném stavu, který sestával ze tří možností – panenství, manželství, vdovství, přičemž panenství bylo ve středověkém katolickém světě ceněno jako nejdůstojnější stav, v raném novověku pak dochází k přehodnocení především ze strany reformátorů. Každý stav předepisoval ženám odlišné povinnosti a nabízel také rozdílné možnosti v realizaci ženy ve

---

⁸⁷ SCHNELL, Rüdiger: *Frauentdiskurs, Männerdiskurs, Ehediskurs. Textsorten und Geschlechterkonzepte in Mittelalter und Früher Neuzeit*. Frankfurt – New York 1998, s. 190–199.

⁸⁸ RYCHTEROVÁ, P.: *Žena a manželství v díle Tomáše ze Štítného*, s. 96–100.

společnosti.⁸⁹ Manželství je spojeno také s rodinou. Rodina byla uspořádána jako zbytek společenských mocenských struktur patriarchálně.⁹⁰

Tomáš Štítný se ve svém spisu *O hospodářovi, o hospodyni a o čeledi* věnuje ideálním vlastnostem, o něž by měl každý člověk příslušící do jedné z uvedených kategorií usilovat. Pozoruhodné je, že mnohem méně se věnuje vlastnostem muže, zatímco mnohem více se rozepisuje o správných vlastnostech, jimiž by měla oplývat každá správná hospodyně. Pro porovnání: hospodáře popisuje na třech stranách, hospodyním pak věnuje stran šest. Muži hospodáři se v rodině připisovala jakási role morálního vzoru, který mají ostatní následovat. Využita je metafora Slunce, kdy „*slunce světlo jest, a od něho měsieč i jiné hvězdy berú světlost, a vše shřievá a nečistotu bláta vysušije.*“⁹¹ Světlo je zde přirovnáváno k dobrým skutkům, mezi něž obzvlášť náleželo dodržování příkázání a poslušnost kněžím a naplňování jejich pokynů. Pokud podle Štítného obyvatelé domu uvidí, že se jimi řídí muž, budou se jimi řídit i oni. Muž se nestává vzorem pouze pro čeleď, ale i pro své vlastní děti, které tak svým vzorným chováním nabádá k tomu, aby toto chování taktéž následovaly. Hospodář je zároveň pánem, a pakliže se jeho vzorného chování ostatní nechrání, musí je usměrňovat, tím se muž dostává do role aktivního dozorce a udržovatele morálky. Pokud by dovolil nekázeň a nečestné chování ve svém domě, nejenže existovalo riziko, že si proti sobě zprotiví Boha, také hrozilo, že si takovému chování přivyknou i děti. Mezi zakázané činnosti hospodáře patřily podle Štítného například: „*Iži, řeči nekázané, aneb nemúdrého protiv Bohu porúhánie, ani kostek, ani svárov, ani také pokútneho milovanie, ani zlodějstva, ani zpravovanie.*“⁹² Jak ovšem takovým činnostem zabráňovat? V prvním případě se měl muž ohradit slovně a slušně, pokud slova nezabrala, měl ukázat „*právo svého panovanie.*“ Násilí je zde jen naznačeno a není dále rozebíráno, ovšem z textu implicitně vyznívá, že se měl uchýlit k násilí, protože „*netresktal je mužsky ze zlého, i zaslúžil tiem božieho hněvu.*“⁹³ Podle mého soudu má zde výraz *mužsky* zástupný charakter pro násilí, které tak Tomáš Štítný přisuzuje jako vlastnost příznačnou výhradně muži. Jedná se tedy o mužskou vlastnost. Nenaplnění této maskulinní vlastnosti u muže v pravý a nutný čas pro regulaci a korekci chování ostatních členů znamená vážné selhání muže, a toto selhání je proto hodno trestu v podobě Božího hněvu. Násilí muže je tak v pojetí Štítného legitimizováno samotným Bohem, jenž násilí, potřebné v nutný čas, po muži požaduje pro udržení řádu. Tomáš Štítný

---

⁸⁹ HRUBÁ, M.: *Zvonění na sv. Alžbětu*, s. 174.

⁹⁰ DÜLMEN, R.: *Dům a jeho lidé*, s. 41.

⁹¹ ERBEN, K. J. (ed.): *Knížky šestery*, s. 97.

⁹² Tamtéž, s. 98.

⁹³ Tamtéž, s. 98.

také chápe muže nejen jako dozorce nad morálkou rodiny, ale také jako jejího nositele a tvůrce, od něhož rodina jeho hodnoty čerpá a přejímá, čemuž odpovídá metafora o Slunci, Měsíci a hvězdách.

Hospodyně má pak, dle Štítného, svého muže povinně milovat, přičemž jako argument je opět využita již výše zmiňovaná metafora Slunce na příkladu, kdy se Měsíc nachází v pozici Slunce – Země – Měsíc, a Měsíc tak nezískává záři Slunce. Tento příklad Štítný užil k demonstrování tehdejšího pohledu, kdy „*viece žena mužem česť má, než muž ženú.*“⁹⁴ Zatímco žena musela svého manžela, dle analyzovaného textu, milovat povinně, muž takovou povinností svazován nebyl, příkladem se může stát například pasáž, v níž Štítný přísně zakazuje užívat jakákoliv kouzla pro získání lásky manžela: „*aby v sobě viery křesťanské nezprznila i jedniem kúzlem; ne tak, jako šeredné ženy na svých mužích hledají milosti ďábelskú mocí (...), ale hospodyní šlechetná přitáhne k sobě svého muže vášněmi dobrými a darem božím.*“⁹⁵ V podstatě dále Štítný přímo explicitně hospodyním káže, že ačkoliv je jejich manžel nemiluje, ony ho milovat musí, neboť odpovídáním na špatnost špatností vede k zplození ještě větší špatnosti, což hospodyní staví do role jakési bariéry, současně je zde možné vidět i aluzi na Kristův výrok: nastav mu druhou tvář. Z uvedeného také vyplývá, že zatímco muž, tvůrce hodnot a Slunce, které ostatní osvětluje, si mohl vybrat, zda bude ženu milovat či nikoliv, žena, Měsíc přijímající svit Slunce, takové rozhodnutí neměla. Hospodyně se dále měla starat o domácnost, pečovat o potomky a vést je ke křesťanství a podobně jako hospodář měla dohlížet na čeleď, aby se nechovala nemístně, zároveň jí ale bylo doporučováno, aby se vyhýbala konfliktům s čeledí, především ale s mužem. Svárům měla předejít ovládnutím vlastní zlosti a domlouváním s klidnou hlavou a s dobrou náladou.⁹⁶ Zatímco od muže se, dle Štítného, vyžadovala akce a v nejvyšší nutnosti i násilí, u ženy tomu bylo přesně naopak, ta měla představovat jakousi harmonizující jednotku, které nesměla chybět pokora, neboť „*pokorná žena snadně přetrpí protivensvie, a poslušna jest svého muže; protož pokoj bez sváru v svém domu jmievá.*“⁹⁷ Současně pokorou a podřízeností muži dává příklad čeledi. Žena jako harmonizující prvek domácnosti tak neměla zahálet či provádět zbytečné aktivity, místo toho měla činit užitečné činnosti: „*působ něco učitečného muži, dětem i čeledi své, obmýšlejíc, aby lačni nebyli, ani také zimú mřeli.*“⁹⁸ Štítný dále mnohem ve větší míře pro hospodyní vypsál

---

⁹⁴ ERBEN, K. J. (ed.): *Knížky šestery*, s. 100.

⁹⁵ Tamtéž, s. 101.

⁹⁶ Tamtéž, s. 101–102.

⁹⁷ Tamtéž, s. 103.

⁹⁸ Tamtéž, s. 106.

aktivitu, kterých se musí střežit – mezi takové patřilo například přílišné strojení, nakupování mnoho zbytečného oblečení, tancování apod. Dopouštěla se tak totiž dvojího hříchu najednou: jednak tím, že takové aktivity činila, jednak tím, že ostatní nutila k souzení. Zároveň hospodyním a ženám obecně přisuzuje velkou váhu v otázkách morálky: „*A viete-li to, že težměř vešken svět po vás tiehne? Jste-li vy pyšny, tak všichni pyšni; jste-li vy smilny, všichni smilni, ktož se jen s vámi obierajú. Pretož, kdyby vy pokorny byly a čisty mysli a postavú, i kto by byl hrd aneb smilen, vida, ano tj. vám protivno? A tak dávajíc všem dobrý príklad, velmě by se líbily Bohu, a kak by pak se nelíbili mohly svým mužóm?*“⁹⁹ Ženská role tak důmyslně doplňovala roli mužskou.

Dle Meziříčského měli manželé své ženy milovat, starat se o ně a pečovat o ně, avšak nesměli je milovat příliš, protože pak by na sebe přebírali povinnosti manželky a naopak manželky by se staly hlavami domu a zároveň z nich učiní „lenošky“: „*Jiní zase láskou prílišnou k manželce své jsouc skloněni, nad míru a náležitost, sebe neušetřujíc, manželky své ušetřují, péči a starost povinnou její na sebe přejímají neb na čeládku vzkládají a tak ji v rozkoši a dobrém bydle se škodou velikou statečku svého i se škodou vlastní její nádherně chovají, nebo tím způsobem takovi manželé sami z manželek svých nehospodyně, lenošky, zahalečky vysokomyslné, klevetné dělají, v čemž když z prvopočátku zvyknou, těžce je potom z toho vyvozují.*“¹⁰⁰ Dále má ženu milovat za každé okolnosti, a to ať už je plodná či neplodná, neboť možnost počít dítě neleží na bedrech muže či ženy, avšak na rozhodnutí Hospodina. Meziříčský se dále velmi obšírně věnuje trestání manželek ze strany manžela. Celé problematice věnoval čtyři strany, což může naznačovat choulostivost celé otázky trestání žen, které, aby byly poslušné, musí se obávat svého manžela: „*Pročěz Apoštol velí, aby žena bála se muže svého. Má-liť se ho pak báti, musíť muže svého moc a kázeň nad sebou znáti, neb kde kázeň, tu bázeň.*“¹⁰¹ Muže Meziříčský vykresluje jako silnějšího a lépe obdařeného Božími dary, a proto má ženu v nedostacích a vinách napravovat.

Jak ovšem ženu trestat a napravovat? Meziříčský volí tzv. zlatou střední cestu, kdy „*ani přísnosti nějaké, ani zase choulostivosti a měkkosti škodlivé se nedopouštěli, odkuž by spíše škodlivé nežli užitečné trestání aneb zase snážení a vin jich přehlídání mohlo býti.*“¹⁰² Míra trestu má odpovídat míře provinění. Zároveň ale podotýká, že neexistují žádné omezení či pravidla, podle nichž by se muž měl řídit, má tak konat zcela intuitivně podle rozumu a Božího

---

⁹⁹ Tamtéž, s. 104.

¹⁰⁰ MEZIRÍČSKÝ, T. J.: *Vysvětlení o stavu manželském*, s. 458.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 461.

¹⁰² Tamtéž, s. 461.

daru tak, aby trestání nevedlo ke zkáze, avšak ke vzdělání. Fyzické tresty jsou pak v očích myslitelů rozporuplné: „*Sluší-li pak ne jen slovy, ale i skutkem a bitím manželku, zvláště pak zlou, hněvivou, ožralou, hodovnou, lenivou etc., trestati, rozdílně o tom lidé soudí i rozdílně při tom se chovají.*“¹⁰³ Meziříčský popisuje dva případy: buď se žena trestá pouze slovem, anebo i fyzicky. Prvnímu způsobu, tedy pouze slovem, připisuje určité zásluhy, například že muž je trpělivý, avšak poukazuje také na možné dopady – především pomluvy, výsměch a despekt ze strany společnosti. Proto doporučuje své manželky usměrňovat fyzickým násilím, současně ovšem předeepisuje pravidla, kdy trest není v pořádku.¹⁰⁴

Fyzické násilí není v pořádku, pokud je uspěchané, muž tak má ženě nejdříve domlouvat slovem, a pokud nezbyde jiná možnost, teprve poté se obrátit k fyzickému trestu. Trest nesmí být také páchan v hněvu, neboť v takovém citovém rozpoložení manžel nedokáže rozpoznat mez mezi přílišným a nedostatečným potrestáním. Potrestání musí také sloužit spíše k užitku než ke škodě.¹⁰⁵

Mužské násilí páchané na ženách tak bylo v ideální rovině legitimizováno, neboť muži, kteří odmítali své manželky trestat, Meziříčský považoval za hříšníky, současně tak mužům bylo předepisováno, aby své manželky vychovávali, usměrňovali jejich chování a vedli je k chování, které odpovídalo dobové normě: „*Třetí hřeší proti ní manželé choulostiví, kteříž ostýchají se manželkám svým viny ukázati, je napravovati, ovšem nějak potrestati, obávajíc se, aby jich něčím neurazili, k hněvu nepopudili, s nimi potom nevole neměli, a tudy lásky u nich neztratili.*“¹⁰⁶

Naposled, dle Meziříčského, správný muž měl mít také schopnost přijmout správnou a dobře míněnou radu od své manželky. Zde se ovšem muži musí mít na pozoru, aby dokázali rozeznat dobrou radu od špatné rady, neboť „*dábel obzvláště skrze ženy dobré muže a tak mužské pohlaví hledí svoditi.*“¹⁰⁷ Jak rozpoznat ovšem dobrou radu od špatné rady? Tomu se Meziříčský nijak detailněji nevěnuje a shrnuje poučení ve skromné citaci Jana svatého: „*Zkuste duchů, a kteříž jsou z Boha, těch se držte.*“¹⁰⁸

Ženám Meziříčský předeepisuje poddanost, argumentuje tak Biblí a Boží vůlí, jejíž nevykonání by představovalo hřích. Využívá opět tehdy populární metaforu muž-hlava, žena-

---

¹⁰³ Tamtéž, s. 462.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 462–464.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 464.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 464–465.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 467.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 467.

tělo. Je-li žena pyšná a nepoddajná, musí se k poddanosti přinutit násilím: „až některé i trestáním k poddanosti přidržány býti musejí.“¹⁰⁹ Špatná je také převrácená podoba, kdy panuje žena nad mužem, k čemuž dochází podle Meziříčského z důvodu, aby muži „s nimi pokoj měli.“¹¹⁰ Žena by se měla, dle analyzovaného textu, dále vyvarovat konfrontací s mužem, naopak by mu měla ustupovat a neměla by mu činit nic nepříjemného: „manžel dával by příčiny, slovy neb skutky, manželce k nelásce a nesvornosti (jakožto bývá), nemá' manželka hned jako na plac vystoupiti a s ním se slovy potýkati, ale zlému vyhýbati, na uzdě jazyk podržeti, smlčeti aneb měkkou a pokojnou odpověď dáti.“¹¹¹ A pokud by někdo mluvil negativně o jeho nedostatcích, měla by jim je vymlouvat. Pakliže by již dále nemohla snášet manželovo chování, neměla se ohrazovat přímo v chvíli, kdy k takovému chování dochází, avšak v jiné příhodné době – místo konfliktu mu měla domlouvat zcela klidně a příjemnými slovy. Na tuto vlastnost ostatně navazuje i další atribut – manželka by se měla svého manžela bát, „aby ničímž vědomě manžela svého neurazila, k hněvu nepopudila, neučiníc v něčem vůle jeho anebo učiněním nětco proti vůli jeho.“¹¹² Žena dále měla být hospodyní a věrnou pomocnicí svého muže. Jak takové ženy vypadaly? I na to Meziříčský odpovídá: „musejí' nebýti toulavé po ryňcích, besedné a klevetné po ulicích, dychtivé po kvasích a tancích, ale doma posedávati, o domácí věci péči míti, hospodyněmi býti.“¹¹³ Meziříčský tak správné hospodyně vidí pouze v domácnosti, kterou příliš neopouštějí, dokonce dodává, že určitá civilizace dříve vdaným ženám zabraňovala v užívání obuvi, aby byly donuceny zůstat ve svém domě.

Obšírně se problematice muže jako hospodáře věnoval Šimon Lomnický z Budče, který sepsal *Krátké naučení mladému hospodáři*, v němž se detailně věnuje roli hospodáře, jeho důležitým pozitivním i negativním vlastnostem, okrajově se zabývá také správnou výchovou dětí nebo se také dotýká problematiky žen. Lomnický obecně radí hospodáři držet se střídmého způsobu života a především by, dle něj, hospodář měl každému dávat tolik, kolik mu přísluší a kolik si zaslouží, a to platí například i pro jeho čeleď: „Dej jim jísti, co jim sluší, / i v tom mírnost' býti musí. / Neb dáš-li jim skvostnou stravu, / hned ponesou výše hlavu, / nakrmíš-li je přílišně, / postavít se někdy pyšně, / budou chtít toho více.“¹¹⁴ Výjimkou se pak stávají hody, kdy má své čeledi v pokrmu přilepšit, nikoliv ovšem do takové míry, aby čeleď jedla jednak

---

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 468.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 468.

¹¹¹ Tamtéž, s. 472.

¹¹² Tamtéž, s. 470.

¹¹³ Tamtéž, s. 471.

¹¹⁴ LOMNICKÝ, Š.: *Krátké naučení mladému hospodáři*, s. 11.

příliš, a jednak nadstandardní, luxusní jídlo.¹¹⁵ Lomnický tak přisuzuje hospodáři kontrolu nad servírováním pokrmů tomu kterému příslušníku rodiny.

Lomnický z Budče se zaměřuje především na praktické rady, jejichž dodržováním si měl hospodář zasloužit respekt a lásku svých bližních, ale také dosáhnout jmění, zdraví apod. Jádrem a nejdůležitější vlastností hospodáře je pracovitost, z níž hospodář nabývá ctnost, jež se stává důležitým předpokladem pro správný život, bez pracovitosti nedokáže hospodář podle něj zholat ničeho. Zisk správných vlastností, úcty a pohodlného života je, dle Lomnického, namáhavá a dlouhá práce: „*A jest k ní cesta nesnadná, / práce úsilná a nákladná, / musí se člověk snažiti, / jest-liže jí chce nabyti. / Co přichází bez těžkosti, / již to nemůž býti ctností.*“¹¹⁶ Mezi doporučení patří například i radost z chudoby, neboť takový člověk si žije bezstarostně, nemusí si zamykat věci do truhly a nebojí se, že přijde o své jmění. Lomnický dále varuje proti následujícímu: pakliže hospodář získal nějaký titul či byl jmenován do úřadu, z něhož mu plyne bohatství, často zpychne a stává se povýšeným, přestává se scházet se svými přáteli a začíná se na ně dívat spatra. Lomnický tak připomíná, že hospodář má vždy mít na paměti své přátele a své chování nesmí nechat ovlivnit bohatstvím či mocí.¹¹⁷ Zároveň je tak pokoušena ona ctnost, neboť „*ctnost' bez protivníka vadne, / když tebou zlá žádost' vládne. / I tedy žádný svých ctností / nezkusí, leč v odpornosti. / Toho příklad opravdový, / jsi-li v bohatství takový, / jaký jsi byl prv v chudobě, / již jest ctnost' známá na tobě. (...) / Musíš protivenství míti, / tak aby tebe zkusilo, / a ctnostného učinilo.*“¹¹⁸ Muž se tak má chopit příležitostí – být aktivním a pracovitým –, aby získal ctnost, a tuto ctnost má neustále konfrontovat se svými touhami, žádostmi a nečistými příležitostmi, které se mu nabízí. Teprve konfrontací, bojem, který tak zřejmě trvá nepřetržitě, muž získává ctnost. Zároveň tak vyhrává rozum a moudrost – vlastnosti přisuzované duchu, a často tak v minulosti přisuzované mužům – nad vášněmi, touhami a žádostivostmi – vlastnosti přisuzované tělu, tělesnosti, a tak často v minulosti přisuzované ženám, ostatně sám Lomnický píše: „*Máš-li žemu podezřelou, / jenž má žádost' nezřízenou (...).*“¹¹⁹

Ostatně ona smyslnost, dle Lomnického, pro muže představovala největší hrozbu. Hněv například přirovnal ke krátkému šílenství, kdy muž sám nad sebou nevládne, ovládají ho pocity, dle Lomnického, *hnutí*. Hospodář ovšem disponuje možností volby – buď do sebe hněv vpustí,

---

¹¹⁵ Tamtéž, s. 12.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 55.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 26–31.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 55.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 118.

anebo ho do sebe nevpustí: „*Hněv, jakž vejde v rozpálení, / již tu nic rozumu není. / A kdo jej do sebe vpustí, / on se ho snadně nespustí (...)* / *a naprosto to činiti, / ne to co člověk chce čemu, / ale co se líbí jemu.*“¹²⁰ Hněvu by se měl hospodář vždy vyvarovat, protože pak jedná nerozumně, a tedy nemoudře, neboť existuje riziko, že může druhému člověku poškodit čest či jinak zhřešit.

Kromě ctnosti je pro hospodáře také důležitá pověst, která je přímo spojená s ctností. Pakliže hospodář žije ctnostným životem, jeho pověst ve společnosti je dobrá. Právě pověst byla rozhodujícím faktorem pro získání titulu či úřadu. Dobrá pověst navíc nebyla prospěšná pouze pro samotného hospodáře, ale i pro jeho potomky, „*neb kdož umře s poctivostí / nechá dítkám statku dosti.*“¹²¹

Lomnický z Budče také muže vidí jako dozorce a učitele žen, na rozdíl od ostatních však odmítá násilí na ženách – zatímco fyzické trestání čeledi doporučuje, jako ostatní analyzované texty se však měl vyvarovat trestání, když byl rozzlobený –, místo toho ji měl trestat „*smíchem, žertem, než-li holí, / nebo po ní co čert bolí. / By v ní zmlátil hnáty, kosti, / však z ní nevyženeš zlosti.*“¹²² Takovou ženu pak musí přetrpět do konce svého života. Naopak se jí má stát vzorem podobně, jako tomu bylo u ostatních analyzovaných textů. Čím se tento text však liší, muž sám nemá činit nic, co nechce, aby jemu činila žena. Příkladem tohoto může být například cizoložství: „*Nebo mnohým ženám víme, / a to v pravdě říci smíme, / jejich vlastní muži milí, / ať dím radši rozpustili, / bývali jsou cizoložství / příčina, a zlého množství. (...)* / *Zvlášť když ženy o tom vědí, / že ti jejich muži hledí / u sousedů kokrhati, / doma nechťi pobývati.*“¹²³ Šimon Lomnický tak cizoložství nechápe jako nedostatek či špatnou vlastnost ženy, ale veškerou odpovědnost připisuje muži jako morálnímu vzoru, ke kterému má manželka vzhlížet. Pokud muž hodlá svou ženu trestat, musí se nejdříve ujistit, že se sám nechová tak, jako se chová ona.¹²⁴ Zatímco v otázce cizoložství shledával Štítný mnohem větší hřích, když se ho dopustila žena, v případě Lomnického se mnohem více provinuje muž, neboť „*každého zplození ctného, / předkem se od otce běře, / potom teprv od matere.*“¹²⁵ Tím tak poškozují své děti, protože nemohou získat potvrzení o čestném původu.

---

¹²⁰ Tamtéž, s. 167.

¹²¹ Tamtéž, s. 161.

¹²² Tamtéž, s. 119.

¹²³ Tamtéž, s. 130.

¹²⁴ Tamtéž, s. 134.

¹²⁵ Tamtéž, s. 135.

5 Žena v dominantnější či aktivnější roli a reflexe této role ve vybrané literární produkci

Pokud by dominantnější roli v domácnosti hrála žena, a pakliže si dokonce dovolila i vztáhnout ruku na svého manžela, veřejnost to brala silně nelibě z mnoha důvodů. Prvním důvodem byla skutečnost, že se stav odchyluje od normy, která v očích široké veřejnosti byla ustavena samotným Bohem, a tak se takové manželství de facto přičí Božímu řádu. Druhým důvodem byla čest, která ve středověku a v raném novověku představovala velmi závažnou a významnou komoditu, jejíž pošpinění s sebou neslo celou řadu problémů – snaha o očištění cti se prováděla různými prostředky, třeba násilím či soudním sporem. Nedokázal-li si muž udržet autoritu, byl hanbou i pro své sousedy a ztrácel čest. Aby si čest udržel, musel svou autoritu prosazovat klidně i násilím.¹²⁶ Tomu odpovídá například poznatek Michaely Antonín Malaníkové v příspěvku ohledně zobrazení žen v české středověké literatuře, přesněji řečeno poznatek ohledně satiry *O ševcích*, kdy se muž, jehož manželka se veřejně ohrazovala proti jeho úmyslu hrát o peníze, nezdráhal použít hrubého násilí, načež se při cestě domů ženě omlouval. Tento zvrat lze interpretovat jako nutnost užití síly, aby muž neztratil čest a zároveň ukázal, že pánem je v manželství on. Manželce vadilo jeho popíjení v krčmě a hraní kostek, protože na něm byla ona i děti ekonomicky závislé. Bez jeho příjmů hrozil rodině hlad a bída.¹²⁷ Satira tak předkládá možný obraz dobové každodennosti. Vlastnosti muže i ženy zde odpovídaly zcela dobovému diskurzu, ať už se jednalo o vlastnosti pozitivní či negativní. Manžel je proviněn tím, že se neřídí rozumem, propadl alkoholismu a hrám. Žena tak v takové situaci nemůže nic dělat, pouze manžela shovívavě prosit a napomínat, a to především slušně a mírně, nikoliv hádavě. Tato činnost ovšem nenachází žádnou odezvu, nemá žádný výsledek a dobré jednání zde špatné jednání nepolepší tak, jak si to představoval tehdejší diskurz. Žena se proto uchýlila k aktivnější roli a snažila se muži zabránit dále hrát a prohrávat, což ženě nepříslušelo, a muž si tak musel prosadit pořádek násilím. V závěru pak žena přijímá omluvu a akceptuje svého manžela takového, jaký je, což bylo dobovými normativními texty doporučováno: „*Jáz to dobře vědě, / že ty velmi zlý obyčej máš, / co dobudeš, to vše projhráš. ‘ (...) Tu sobě vše otpustista / a dobrá přiatele bysta.*“¹²⁸ Na satire je jasně viditelná bezmoc manželky, jejíž děti trpí hladem a ona nemá žádné prostředky k tomu, aby je nasýtla. Je závislá na manželovi, jehož destruktivní

¹²⁶ DÜLMEN, R.: *Dům a jeho lidé*, s. 57.

¹²⁷ ANTONÍN MALANÍKOVÁ, M.: *Obraz ženy v české středověké literatuře*, s. 208–209.

¹²⁸ HRABÁK, J.: *Staročeské satiry*, s. 94–95.

chování ohrožuje rodinu a jehož nemůže žádným způsobem korigovat a nezbyvá jí nic jiného, než realitu rezignovaně přijmout, neboť jakýkoliv aktivní zásah je potrestán. Muži pak, přestože je podle dobového měřítka špatným manželem, stále přísluší dominantní role, jíž se žena musí podvolit, a tak ačkoliv se ho žena snažila napravit a zastavit v nerozumné činnosti, byla za to potrestána dobově akceptovaným způsobem.

Společnost si dodržování společenské normy často vynucovala různými způsoby. Mezi známé patří například rituály, které se odehrávaly během masopustu a karnevalu. Manželé, kteří se provinili proti Božímu ustanovení, byli během karnevalu veřejně zahanbeni zpěvem zvaným *charivari*. Jedná se o posměšnou píseň doprovázenou hrubou hudbou, například tlučením do hrnců a pánví. Tento výsměšný akt mohl cílit na manželství, kde vládne žena, ale i na manžele nerovné ve věku atp.¹²⁹

Ženy přebírající iniciativu a mužské vlastnosti byly extrémně vyobrazeny v *Dívčí válce*, jak si povšiml Martin John Klassen. Dochází zde k extrémnímu potlačení role ženy-hospodyně, kterou společnost ženám obecně připisovala, a místo toho přijetí vlastností výlučně připisovaným především mužům. Příběh pojednával o ženách, které jednaly krutě, lstivě a odvážně, přesně tak, jak to prováděli muži.¹³⁰

Literárním zpracováním manželství, které se přičí Božímu řádu, se stala měšťanská satira *O ženě zlobivé*. Dle Hrabáka skladba obsahuje dvě ironické rady muži, jehož žena je zlé povahy. Napřed se muž ve skladbě dozvídá, co má dělat, když je žena neposlušná a nadává jemu i ostatním, ve druhé části pak muž získává radu, jak se zachovat, když ho žena fyzicky napadne. Zatímco v satirě *O ševcích* jsou recipientovi předkládány karikatury shovívavé ženy a špatného muže, v satirě *O ženě zlobivé* se objevuje postava špatné ženy a zároveň slabého muže. Hrabák se domnívá, že autor skladby nabízí pouze ironické rady, které ovšem nemohou skutečný problém vyřešit. Vlastnímu problému se autor skladby vyhýbá.¹³¹ S jeho názorem souhlasím a dále se ho pokusím rozšířit. Dle mé interpretace zde dochází k převrácení rolí, kdy muž přebírá vlastnosti a dobově ideální jednání ženy – domnívám se, že to je oním tušeným vlastním problémem, kterému se autor explicitně vyhýbá, a považuji ho za jádro sporu. Žena je zde vyobrazena dle dobového diskurzu jako špatná, svárlivá manželka, která nežije podle Božího řádu, ještě ke všemu používá násilí, které přísluší mužům. Žena se tak nebojí svého manžela, a podle dobových diskurzů: kde přebývá nebojácná žena, neexistuje kázeň a řád.

---

¹²⁹ BURKE, Peter: *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Praha 2005, s. 211–212.

¹³⁰ KLASSEN, J. M.: *Válčící dívky jako reflexe české středověké společnosti*, s. 119–122.

¹³¹ HRABÁK, J.: *Staročeské satiry*, s. 41–42.

Satira využívá ironické rady, které čerpají z dobového diskurzu postavení muže a ženy v rámci manželství. Ironie, dle mého, spočívá v zaměnění, pokřivení, jehož ostatně satira využívá k dosažení komična. Následující ukázka pochází z části, kdy muž utekl před ženou, která ho bila, do ústraní: „*Chovaj se pak na večeri, / at' tebe viac neudeři. / Mhuv k ní velmi dobrotivě / a čině k ní milostivě, / nehněvaje se, ale směje / rci: „Máš zlé obyčeje; / milá pani, ostaň toho, / škodit' tobě i mně mnoho, / ač ty se chce vždy zlobiti, / hněvajíc se i mě bítí. / Včeras veľmi provinila, / že si muže bítí chtěla; / s právem by se tiem styděla!*“ / Dobrotú svú jejie viny / přemóžeš i ty zlé činy.“¹³² Ani následující rada nezní příliš užitečně: „*Paklit' jest nemilá proč, / a ty k ní pak vesele kroč, / vždy s ní pěkně nakládaje, / netepa jie ani jí laje.*“¹³³

Autor zde podává muži rady, které jeho postavení z dobového hlediska nepřísluší. Pokora, pasivita a trpný stav obecně přísluší dle korpusu normativních textů spíš ženě, avšak v ukázce se toto chování radí muži: „*Ját' sem tebe nechtěl bítí, / ani se tobě brániti, / vše sem to přetrpěl mile, / obrátil to v kratochvíle.*“¹³⁴ To odpovídá Štítnému, který připisoval manželce vlastnost přetrpět zlé chování manžela a špatnost oplácet dobrotou, aby nevznikla ještě větší, horší špatnost. Slabost muže tak vychází z jeho „ženského“ chování a absence užití násilí z jeho strany, které dle dobového diskurzu bylo vhodné pro regulování nežádoucího jednání. Avšak v satíře takovou radu muž nedostává: „*a čímť bude viece rotiti, / máš ji vždy dary krotiti, / a čímť bude viece láti, / a ty jí máš vždy dar dáti.*“¹³⁵

Poslední část textu je zaměřena na to, jak by muž měl svou ženu napravit tak, aby žili podle Božího řádu a aby se jim lidé nesmáli. Zároveň zdůrazňuje, aby si žena nemyslela, že se nechá bít, načež argumentuje Hospodinem, podle něhož má muž ženě poroučet. Poté vyslovuje přání či úmysl: „*chci tě do smrti kázati / hněvem, bitím i dobrotú, / chci tě tresktati tú rotú.*“¹³⁶ Dále ženu poučuje, jak se má chovat, pokud ji někdy kvůli něčemu muž zbijí, anebo ženě poroučí, že jakmile se chová mile, nemá se k němu žena chovat rozzlobeně. Na závěr prosí Ježíše Krista, aby jim pomohl setrvávat ve správném stavu tak, aby se tak mohli zavděčit Bohu. Ve vztahu se tak snaží převzít moc a korigovat ženu pomocí pouhých slov: „*Již jsi střiedu vydržala, / že jsi mě včera kázala; / jižť má střieda má nastati.*“¹³⁷ Dle dobové normy sice manžel měl přetrpět nedostatky manželky – například často využívaný argument ženy jako mdlejší nádoby, o kterou se má pečovat – a neuchylovat se ihned k fyzickému násilí a trestům,

---

¹³² Tamtéž, s. 146–147.

¹³³ Tamtéž, str. 146.

¹³⁴ Tamtéž, s. 147.

¹³⁵ Tamtéž, s. 146.

¹³⁶ Tamtéž, s. 148.

¹³⁷ Tamtéž, s. 148.

dle mého ovšem byla překročena mez, když žena fyzicky napadla manžela, a ten místo sebeobrany uprchl.

Předkládané rady, včetně oné poslední, kdy se muž má snažit nad ženou získat převahu pomocí pouhých slov a církevních argumentů, ovšem nenabízejí řešení a evokují zde obraz muže jako slabocha, který si v domácnosti neumí udržet pořádek. Jeho slabost pak pramení z osvojení některých dobově ženských vlastností, absence násilí pro korigování dobově nesprávného chování (dokonce i absence sebeobrany proti fyzickému napadení ze strany manželky) a naivního domlouvání.

6 Láska a sexualita

Jednotné označení *sexualita* bychom se v dobových preskriptivních textech pokoušeli hledat marně, neboť první užití se datuje do 18. století. Ovšem *sexualita* tak, jak ji chápeme dnes, se objevuje vždy, ať už prozkoumáváme jakoukoliv lidskou epochu v historii. Protože se jedná o kulturní jev vytvářený lidmi, podobně jako ostatní lidské činnosti podléhá změnám. Jak bylo již v předchozích kapitolách řečeno, manželství se v dobovém diskurzu považovalo za jedinou legitimní možnost, kdy může k pohlavnímu aktu dojít – a to často jen s jediným cílem, s cílem rozmnožení. Tak aspoň vypadal dobový ideál, který se ovšem od reality značně lišil, neboť v některých oblastech – především venkovských – byl předmanželský sex přijímán, protože tradiční venkovská společnost se orientovala na předmanželský slib prohlášený při zasnoubení, po němž byl sexuální předmanželský styk povolen.¹³⁸

Nelze sice generalizovat, ale formálně převážně v měšťanském prostředí představoval předmanželský a mimomanželský styk zásadní problém a nebezpečí pro živnost řemeslníka toho kterého cechu. Cechy často po řemeslnících, kteří se snažili stát členy, vyžadovaly úředně potvrzený dokument ohledně počestného původu – tedy z manželského lože. Každý cech ovšem disponoval vlastními pravidly, která se mohla různit.¹³⁹

O předmanželské sexualitě se toho oproti manželské sexualitě ví daleko víc. Přesto ovšem můžeme určit určitá pravidla či podobu, která si dobový ideál představoval. Existovala určitá omezení – především období pohlavní abstinence v adventní nebo postní době či v průběhu těhotenství. Informace manželské sexuality získáváme především z preskriptivních textů, které zobrazovaly dobový ideál a předepisovaly správný způsob vedení manželství, a tedy i sexuality. Citové pouto ani tělesná náklonnost nehrála při uzavírání manželství tak výraznou roli jako dnes.¹⁴⁰

Nazírání na problematiku sexuality a manželství se na našem území v rovině ideové příliš nelišilo od trendů západní církve. Detailnější informace o sexuální aktivitě a chování v manželském svazku v českých zemích lze nalézt ve zpovědních zrcadlech a do jisté míry i

---

¹³⁸ DÜLMEN, R.: *Dům a jeho lidé*, s. 191–194.

¹³⁹ Tamtéž, s. 195.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 196–197.

v inkvizičních protokolech či v soudních nebo církevních zápisech týkající se manželských sporů.¹⁴¹

Často se v normativních textech objevuje povinnost milovat ať už své bližní, či svou manželku, sousedy, děti, čeled' apod. Co si ovšem pod *láskou* lze představit?

Lásce a milování se mimo jiné věnoval taktéž Tomáš Štítný, který se rozepsal o milosti manželské, ale i o správném milování Boha či bližního svého. Obecně by se dalo říct, že Tomáš Štítný brojil proti materialismu a zavrhoval lidi, kteří víc než cokoli jiného milovali svůj majetek. Pravá láska dle něho byla prosta jakékoliv známky hněvu a, dle mé interpretace, se láska vyjadřovala skutky a aktivitou, nikoliv řečí: „*ktedyž jen dotud miluje jen řeči, doňadž nenie družci třeba, ale skutkem nepomóz, když uzří nedostatek cí, a moha pomoci.*“¹⁴² Láska tak představovala aktivní projev milosrdenství či pomoci. Nejenže člověk, který odmítá pomoci, miluje nesprávně své bližní, ale zároveň nemiluje ani Boha, protože, dle argumentu Štítného, pokud nemiluje někoho, koho vidí jasně před očima, jak může milovat někoho, koho nevidí?

Tím ovšem Štítný nekončí. Nedostatek lásky sice představoval problém pro správné fungování společnosti, ale zároveň tomu tak bylo i v případě, kdy člověk miloval svého bližního přespříliš. Štítný odmítal obětování se pro druhé v případě, kdy by ostatním pomáhal ke spasení, a sám se přitom spasení vzdaloval, neboť spása představovala ten nejdůležitější cíl života: „*Ten pak své bližnie miluje přieliš, ktož mní, by vše dobře bylo, což oni činie; aneb ktož by jich spasenie raději viděl, než své, sám by chtěl Boha ztratiti proto, aby jej jiní měli.*“¹⁴³ Dále lze poznamenat, že člověk druhého člověka příliš – a tedy špatně – miluje, když se raději bude přičít Božímu řádu, a tak raději rozhněvá Boha nežli druhého člověka, kterého miluje. Dalším příznakem, že člověk druhého miloval až příliš, když nechají tuto osobu o sobě mluvit negativně. Dalším projevem nesprávné lásky byla láska, kterou vymezil pro *smilné milosti*: „*Ktož také bláznově se milují, jakož jest obyčej v smilstných milostech, že raději božieho hněvu vážie.*“¹⁴⁴

V otázce, jak správně milovat své bližní, se dále Štítný poměrně rozsáhle věnoval lásce v manželství, a to nejen lásce mezi partnery, avšak i lásce k dětem. Lásku, kterou prožívají

---

¹⁴¹ RYCHTEROVÁ, P.: *Žena a manželství v díle Tomáše ze Štítného*, s. 102. Více k problematice pramenů a žen v českém prostředí viz KOPIČKOVÁ, Božena: *Historické prameny k studiu postavení ženy v české a moravské středověké společnosti*. Praha 1992. K problematice manželských sporů viz například KOPIČKOVÁ, Božena: *Manželské spory žen pozdního středověku v protokolech ústředních církevních úřadů v Praze*. In: *Žena v dějinách Prahy*. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993. Documenta Pragensia 13, 13, 1996, s. 57-65; manželským sporům se věnoval také FRANCEK, Jindřich: *Zločin a sex v českých dějinách. Manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku*. Praha 2000.

¹⁴² ERBEN, K. J. (ed.): *Knížky šestery*, s. 37.

¹⁴³ Tamtéž, s. 38.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 38.

především smilníci a cizoložníci, lze, dle Štítného, nalézt i v manželství. Takovou milost nazývá jako *přielišnou a nemoudrou milostí*, při níž dochází, že jeden se chce druhému zalíbit raději nesprávně než správně. Člověk pozná, že miloval nesprávně, teprve tehdy, když mezi nimi nesprávná láska vyprchá, jelikož poté totiž dochází k problémům, hádkám, svárům, ztrátě důvěry jeden v druhého. Ztrátu důvěry připisuje především ženám: „*a najviac žena, rĕkúc, aneb na mysli jmajíc: ‚Dřéves na mě byl laskav, již na mě netbáš; snad jinú miluješ?‘ (...) chtiac muže, aby ji miloval, pripraviti svými čary, smysla jej zbaví.*“¹⁴⁵ Tato přílišná a nesprávná láska tak vede k odloučení od Boha, protože Štítný shledával v užití kouzel těžký hřích. Pokud osoba odmítá trestat děti, poroučet jim, bránit jim od zlého chování, jež je může přivést k hříchu, anebo je chtějí učinit bohatými nekalými praktikami, tak i v těchto případech rodič miluje nesprávně své potomky. Podle délky jednotlivých pasáží lze vyvodit závěr, že Štítný mnohem detailněji varuje před přílišnou láskou nežli před malou či žádnou. Přílišná láska tak možná pro tehdejší společnost představovala mnohem větší nebezpečí než malá či zcela absentující láska. Závěr této části Štítný pak shrnul následovně: „*Pro Buoh! Každý se střež té milosti; neb což koli člověk přieliš miluje, toj‘ zpôsobil Buoh, že bude jej mrzeti přieliš.*“¹⁴⁶

Jak tedy správně milovat bližního svého, aniž bychom ho milovali příliš málo, anebo naopak příliš mnoho? Především tak, že člověk bude milovat druhé přesně tak, jak miluje sám sebe, z čehož vyplývá, že druhému bude činit to, co by chtěl, aby druhý činil jemu, a naopak nebude činit nic, co by nechtěl, aby druhý činil jemu. Pokud ovšem člověk neumí milovat sám sebe, potom nedokáže správně milovat ani druhé. Přijetí a milování sebe samého je tedy první podmínkou ke správnému milování ostatních lidí. Člověku se ale musí, dle Štítného, ukázat, jak sebe samého správně milovat: „*ale potrebat‘ jest, at‘by bylo ukázáno, kak se máš milovati. A to‘ jest tu ukázáno, když jest řečeno: ‚Miluj Boha nade vše.‘ Byt‘ řečeno bylo: ‚miluj se,‘ snad by zablúdid.*“¹⁴⁷ Pokud tedy člověk miluje Boha, miluje zároveň i sám sebe: „*a ktož Boha, ale ne sám se miluje, ten se miluje.*“¹⁴⁸ Dále Štítný upozorňuje na svět, v němž neexistuje láska a dává příklad, jak takový svět vypadá. Dle všeho Štítný nechápal lásku jako něco vrozeného a lidem přirozeného, ale jako činnost, kterou se musel každý člověk naučit: „*Proto ktož chce právě bližnieho milovati, má se sám najprv uměti milovati; a ten se umie milovati, ktož miluje Boha, i čini rád jeho vóli, a té hledá, té žádá, té by se nikdy nechtěl protiviti pro pravú milost’.*

---

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 38.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 39.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 39.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 40.

(...) i velim i napominám vás, jakož mi jest Buoh prikázal, abych vás vedl v jeho cestách, aby držely pravú milost' a pořádnú.¹⁴⁹

Manželská milost se, dle Štítného, měla taktéž prokazovat aktivně a nemělo se o ní pouze hovořit. Majetek měli držet oba, mělo se tedy jednat o sdílený majetek, Štítný zavrhoval soukromý majetek mezi manžely: „(...) máta sobě věrna býti ve všech věcech. Najprv v sboží, což máta, to jim k pilné potřebě jmá obecno býti: ne tak, by se dělila v potrebu pilnú, aby řekl jeden: ‚Toto jest mé; tohoto nedám!‘ (...) Viece sobě také máta ve cti věrna býti; neb jako i sbozie, takéž čest': což jest jednoho, též i druhého.¹⁵⁰ Prokazováním lásky jeden ke druhému měla být také starost o duši protějšku a její spasení, sdílení cti a její ochrana. Štítný především povoluje sexuální styk pro potřeby druhého bez cíle rozmnožení, což také považuje za projev lásky, protože zamezuje hříchu: „Jmáta sobě věrna býti dva manžely, že než by jeden druhému dal smutnu býti a v tuhách, aby jej i lehkostí nějakú tělesnú utěšil, kteráž by zvláště proti božie záповědi nebyla; ačť by se i hříšek zdál: z tět viery a milosti nebude hříechem.¹⁵¹ Ačkoliv by se tedy určitý čin za normálních okolností jevil jako hřích, provedený z manželské lásky se jako hřích již nepovažoval.

Co se týká manželské sexuality, Štítný viděl v tělesném aktu jediný cíl – oplodnění ženy, naopak zakazoval styk pro osobní potěšení a zároveň vymezoval období, kdy byl sexuální styk zapovězen: „Zvláštní nečistota manželská jest cizoložstvo; a také když se některak nelepe manžele milujeta, páchajíc smilstvo proti obyčejí (...), aneb netbajíc na Buoh, ani na kostelnie ustavenie, netbajíc na hody veliké, ani ctiec neděle anebo jiných svátkov, jako: křížových dní, adventu, postu, aneb když se v šestinedělích nestřežeta, nebo v ženské nemoci, aneb když jest žena těžka.¹⁵² Současně ale rozlišuje dva druhy hříchů: smrtelný a všední. Smrtelného hříchu se manželé dopouští, když se dopouští cizoložství nebo nedbají Božího přikázání, avšak v ostatních případech se dopouští pouze hříchu všedního. Pokud žádal nějaký z manželů sexuální styk nikoliv za účelem rozmnožení, nýbrž pro svou tělesnou žádost, měl se manžel druhému podvolit, neboť tak zamezoval mnohem horšímu a smrtelnému hříchu – cizoložnictví. Všedního hříchu se nedopouští ten, který k pohlavnímu styku svolil, nýbrž ten, který ho žádal. Štítný především ženám radil, že nemají muže odmítat a tím mu odepírat své tělo s výmluvami, že jsou nemocné, protože potom by jim nemuselo již být uvěřeno. Pokud manžel či manželka odmítají s druhým pohlavní styk, hřeší, protože jedním z důvodů k manželství může být také

---

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 40.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 94.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 94.

¹⁵² Tamtéž, s. 95.

ochrana před smilstvem a vlastní žádostivostí, a tak „*kterýž by manžel druhého křehkosti nepovolil, ten by hřešil, neb jest tiem dlužen jeden druhému.*“¹⁵³

Problematicke lásky se věnoval ve svém preskriptivním spise také Meziříčský, který chápe manželskou lásku jako povinnost, kterou si jsou povinni manželé sobě navzájem. Jak Meziříčský chápe lásku k druhému? Podobně jako Štítný požaduje, aby druhého milovali stejně, jako milují sami sebe. Meziříčský ovšem pokračuje mnohem dál než Štítný a svou myšlenku dále rozvíjí s ustálenou metaforou muže-hlavy a ženy-těla. Manželé se musí navzájem milovat, protože Bůh chtěl, aby každý miloval druhého stejně, jako miluje sám sebe, a protože jsou manželé jedno tělo, musí se automaticky milovat. Láska se opět projevuje přes skutky, především má jeden druhého chránit a opatrovat. Láska měla být, dle Meziříčského, zachována i po smrti partnera: „*tohoto věku máme vdov takových, kteréž manžela svého mrtvého v domě ještě ležícího nepohřbic, již o jiného, koho by pojala a za manžela mítí mohla, myslí, a to ne toliko mladé, ale i již věkem sešlé vdovy, způsobiljší k marám než k manželství, činívají.*“¹⁵⁴ Meziříčský totiž manželství chápal jako pouhou možnost přístupu k legitimnímu pohlavnímu styku a zároveň jako jedinou možnost k rozmnožení, proto odmítal, aby se starší ženy, jež již nemohly porodit, vdávaly. Zároveň odsuzoval také starce, kteří se snažili oženit s mladými dívkami.

Proti manželské lásce pak, dle Meziříčského, hřešili lidé, kteří se nebrali z lásky, avšak pro hmotné statky. Hřešili proti ní také lidé, kteří sice vstoupili do manželského svazku v lásce, avšak postupem času jedna či druhá strana manželskou lásku poškodila různými hádkami. Meziříčský viděl lásku jako Boží dar. Kde není láska, není zároveň Bůh, a kde není Bůh, je ďábel. Varuje také před zlými domněnkami, protože v nich spatřuje vraha lásky. Třetí skupina hřešících proti manželské lásce jsou lidé, kteří „*jiné osoby, s nimiž nejsou v manželství, tak mnoho neb více po straně a neřádně milují nežli tu osobu, k níž manželstvím přivázan neb přivázaná jest.*“¹⁵⁵ Proč ale dochází k tomu, že se člověk zamiluje do jiné osoby? Dle Meziříčského za to může především ďábel, který kráší lidská těla, která jsou sice atraktivní, avšak přináší chlípné milování: „*očima smilnými, řečmi lahodnými, kunšty a šprymy i všeho těla posuňky všetečnými a nestydatými, s přičiněním k tomu i zevnitřní okrasy obličej, hlavy a všeho života věcmi pěknými a drahými, čistá srdce dobrých manželů lákají, k sobě skloňují, poškrvňují i k zamilování neřádnému přivozují.*“¹⁵⁶ Manželskou lásku si tehdy partneři chtěli

---

¹⁵³ Tamtéž, s. 96.

¹⁵⁴ MEZIRIČSKÝ, T. J.: *Vysvětlení o stavu manželském*, s. 430.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 433.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 434.

udržet pomocí různých čar a kouzel, což Meziříčský zavrhoval. Lásku poškozovalo také úmyslné přehlížení nepravostí, kterých se jeden na druhém dopouštěl, toto přehlížení bylo ze strachu, že kdyby se jeden ozval a bránil, druhý by k němu ztratil lásku. I toto považoval Meziříčský za nežádoucí. Manželská láska se tedy měla udržovat pomocí činů, tedy manželských povinností. Meziříčský tak chápe lásku jako abstraktní pojem – a nikoliv pocit –, do něhož vložil různé manželské povinnosti.¹⁵⁷

Projevy lásky a sexuality ovšem můžeme nalézt i v literárních dílech, například v *Oráči z Čech*.¹⁵⁸ Zároveň i zde lze sledovat ideální vlastnosti mužů či žen v rámci dobového diskurzu: „*Po právu nařikám, protože byla dobrého rodu, ctná, sličná, bystrá a postavou nad všechny své družky ztepilá, upřímná a zdrženlivá v řeči, cudná, dobrá a milá v soužití – zmlkám, nemám slov, abych vypověděl veškerou její počestnost a ctnosti. (...) Za tak velký žal v srdci vás právem napadám.*“¹⁵⁹ Oráč zde vyzvedá pozitivní vlastnosti, mezi něž patřil také vzhled, který on sám popsal jako „*potěchu mého oka.*“¹⁶⁰ Mezi další vlastnosti, které připisoval ženě, patřily metafory jako například: poklad slasti, štít proti strážním, slunce blaženosti, praporec radosti. Dle Štítného by se zřejmě Oráč dopustil přílišného milování bližního svého, jelikož se Oráč jeví jako člověk, který nedokáže bez své družky žít: „*Okradla jste mne o veškeré blaho, oloupila o slastné dny žití, připravila o velkou poctu. Veliké cti jsem požíval, když ta dobrá, čistá dcera mi splácela dětmi vzešlými z čistého hnízda.*“¹⁶¹ Zároveň zde poukazuje na jasný úkol ženy – porodit dítě. Všechny pozitivní vlastnosti ženy propojuje s porodem a s potomky. Vypadá to, jako by se ztrátou manželky přišel i o čest: „*(...) dobře vím, že jste lupička mé cti, zlodějka mých radostí, zhoubkyně mých slastí. Z čeho se mám teď radovat? Kde hledat útěchu?*“¹⁶² Ostatně i další mužské pocity a stavy se odvíjí od manželky: „*Blažený, příjemný, veselý a vliďný bývá muž, má-li řádnou ženu, ať ho cesty vedou kudykoli.*“¹⁶³ Explicitně je to pak řečeno v následujícím úryvku: „*V spisech mnoha moudrých mistrů lze najít, že není-li někdo obdařen ženou, není obdařen blažeností.*“¹⁶⁴

---

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 437.

¹⁵⁸ Existují ovšem i další možnosti pro studium pojetí lásky či zdůrazňování pozitivních či negativních vlastností. Takovou další možností je například *Tkadleček*, u něhož probíhají diskuze, zda byl předlohou pro *Oráče z Čech* či naopak, neboť *Tkadleček* je mnohem delší a spíše než jako poutavý příběh byl napsán jako rétorické cvičení. Mezi další prameny bychom mohli zařadit například lyrické básně, které editoval Jan Vilikovský (VILIKOVSKÝ, Jan: *Staročeská lyrika*. Praha 1940). Má bakalářská práce se ovšem zaměřuje především na měšťanské prostředí, a proto s lyrickými skladbami neoperuji.

¹⁵⁹ TROST, P. (ed.): *Oráč z Čech*, s. 20.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 16.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 24.

¹⁶² Tamtéž, s. 32.

¹⁶³ Tamtéž, s. 61.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 64.

Tomu odpovídá i reakce Smrti, která mu oponuje a radí mu najít si novou ženu, pokud se celé jeho štěstí zakládá na ženách. Dále se ho ptá, zda svou ženu, kterou tak vychvaluje, potkal již s takovými ctnostmi nebo zda ji takto vychoval – zde je možno spatřit dobový pohled, který chápal muže jako vychovatele a morální vzor ženy. Nakonec Smrt podává Oráči podobnou radu, kterou lze získat také od Štítného: „*Leč řeknu ti jinou věc: čím více lásky se ti dostane, tím větší tě potká žal; kdyby ses nad lásku povznesl, byl bys již žalu ušetřen; čím větší radost z poznané lásky, tím větší žal z lásky pozbyté; veškerá vezdejší láska se obrací v žal.*“¹⁶⁵ Zároveň kritizuje povrchnost Oráče, který pláče nad ztracenou krásou své ženy: „*Když tě jímá lítost nad její krásou, jsi dítě: krásu každého člověka zhubí buď stáří anebo smrt.*“¹⁶⁶ Tím tedy přitakává dobovému diskurzu, který vyvyšoval spíš duchovní kvality nežli vnější krásu.

Oráč dotírá na Smrt a požaduje po ní radu, jak ze svého srdce vypudit hluboký žal, který ho potkal v souvislosti se ztrátou manželky. Smrt parafrázuje Aristotela a radí mu, aby z mysli vypudil čtyři základní pocity, mezi které náleží radost, bolest, smutek, naděje. Kdo se těchto pocitů nevzdá a nepovznese se na ně, bude trpět celý život, protože jeden pocit přirozeně navazuje na druhý: „*Po radosti smutek, po slastech nutně na zemi přichází strast. Konec jednoho bývá počátkem druhého. Slasti a strasti nejsou nic jiného, než že si člověk vezme do hlavy něco, čeho se nechce vzdát, (...) neboť spokojivost a nespokojivost netkví v jmění či věcech vnějších, nýbrž v mysli.*“¹⁶⁷ Smrt zde tedy podává radu, která spočívá ve stoickém chladu a, dalo by se říct, do určité míry i lhostejnosti. Pakliže z mysli vyžene památku lásky, potom ho opustí i žal, čemuž ovšem Oráč oponuje, neboť jen špatný člověk, dle něj, brzy zapomene na někoho, koho miloval. Kdo ze sebe vypudí dobré myšlenky a pocity, otevře bránu těm špatným. Smrt ovšem opět přitakává dobovému diskurzu: „*Lásku nepřiliš milostnou, žal nepřiliš žalostný má moudrý muž chovat k zisku i ztrátě: to nečiníš.*“¹⁶⁸

V díle Oráč také vychvaluje manželství jako ten nejlepší stav, nicméně Smrt zde podává obraz, jak takové manželství často vypadalo. Ženě připisovala dvojí tvář: „*klamat, chytračit, lichotit, kout pikle, laskat, hartusit, smát se a plakat snadno dokáže naráz; je jí to vrozeno.*“¹⁶⁹ Dále ženu vykresluje jako člověka, který je s něčím věčně nespokojený, nerozhodný a který ve skutečnosti neví, co chce. Muže pak Smrt lituje, protože pro něho neexistuje žádný prostředek, jak by ženu usměrnil: „*Muži, jenž žije v manželství, nepomůže žádný prostředek: je-li přespřiliš*

---

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 31.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 47.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 51.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 54.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 63.

*mírný, je-li přespříliš rázný – tak i tak dočká se výčitek a újmy; je-li jen zpolovic mírný či rázný, stejně tu žádný prostředek není: k újmě či výčítkám dojde tu vždycky.*¹⁷⁰

---

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 63.

7 Závěr

V mé bakalářské práci jsem analyzoval normativní a satiricko-didaktické prameny. Pro středověké období jsem vycházel z normativních pramenů definující ideální role muže a ženy. Autorem je Tomáš Štítný ze Štítného, jehož spisy byly shrnuty do edice *Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*. Z literárního hlediska jsem pak operoval se satirami *O ševcích* a *O ženě zlobivé*, které jsou obsaženy v edici Josefa Hrabáka *Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy*. Dále jsem využil také prozaický text žánru sporu *Oráč z Čech*. Pro raný novověk jsem využil naučné spisy z edice *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření Boží*, z níž jsem vybral nejkompexnější spis celé edice: Jana Thadea Meziříčského a jeho *Vysvětlení o stavu manželském*, využíval jsem také spis Jana Rosacia Sušického *O svornosti manželské*. Spis *Vysvětlení o stavu manželském* se zevrubně věnoval manželství a manželským povinnostem a ideálním rolím, které měli muž i žena zastávat, vedle toho se věnoval také radám ohledně výběru partnera či otázkám lásky. Text *O svornosti manželské* se zabýval především důvody, proč by žena měla být podřízená muži. Pro raný novověk jsem dále využil pramen *Krátké naučení mladému hospodáři*, který sepsal Šimon Lomnický z Budče. Text podával rady mladému hospodáři, jak se má správně chovat, přisuzoval mu určité vlastnosti a role. Analyzované normativní texty mi posloužily jako nástroj rekonstrukce ideálních rolí, vlastností mužů a žen, tyto vlastnosti či její náznaky jsem poté sledoval v literární produkci. Na základě analýzy vypsáných textů jsem pak dospěl k závěrům, které jsou sepsány níže. Nejdříve závěr bude pojednávat o poznatcích získaných z zrekonstruované ideální roviny na základě analyzovaných textů. Tuto ideální rovinu poté srovnám s poznatky získanými z literárních pramenů.

Manželství jako instituce bylo na rovině ideálu stvořeno samotným Bohem jako prostor pro legitimní pohlavní styk za účelem rozmnožování, na čemž se všechny analyzované normativní texty shodují. Děti vzešlé z mimomanželského svazku byly často znevýhodňovány. Manželství mělo být také ochranou proti smrtelnému hříchu – smilství. Hlavním posláním tedy bylo plození dětí, pokud se ovšem člověk do manželství hrnul pouze z tělesné žádosti a vášně, Bůh ho dle analyzovaných textů měl potrestat hašteřivou ženou. Ideální podoba manželství pak byla doprovázena manželskými povinnostmi, které se lišily podle pohlaví. Muž byl chápán jako aktivní činitel, hospodář, ekonomicky aktivní a především dominantní, rozumný a klidný, zatímco žena byla chápána jako pasivní činitel, hospodyně podřízená muži, a tedy submisivní, ekonomicky závislá a vášnivá. Hlavní předobraz ideálního a správného manželství hledali tehdejší autoři v Biblii.

V analyzovaných preskriptivních textech byl muž chápán jako morální vzor své rodiny, kromě toho také jako vychovatel, přičemž často byla využívána frekventovaná metafora muže jako Slunce a ženy jako Měsíce. Posláním muže bylo usměrňovat nemístné chování protivící se Božímu řádu a Boží vůli. Korigovat měl celou svou rodinu – čeled', děti, manželku. Muž, který odmítal řídit svou rodinu, byl považován za hříšníka. V otázce korigování se ovšem každý autor rozcházel. Zatímco Štítný a Meziříčský explicitně podporují násilí k regulování nemístného chování ženy, Lomnický z Budče násilí páchané na ženách zavrhuje, ovšem fyzické tresty páchané na čeledi podporuje a přímo doporučuje. Šimon Lomnický předpokládá, že každý může získat správné vlastnosti, ovšem cesta k nim je nelehká, člověk musí být velmi trpělivý a pracovitý. Jádrem mužských kvalit je čest, kterou získává právě ze své práce. O svou čest ovšem musí dbát, jelikož je neustále a každý den zkoušena. Aby byl člověk čestný, musí být neustále konfrontován s nečestností. Tímto bojem získává čest a zároveň vítězí rozum a moudrost – vlastnosti připisované muži – nad vášněmi. Hněv pak Lomnický chápal jako nejnebezpečnější pocit, protože zbavuje rozumu a muž se pak chová jako zvíře.

Vzhledem k rozsahu, který autoři normativních spisů věnovali lásce a sexualitě, by se dalo vyvodit, že za mnohem více nebezpečnou a běžnější považovali přílišnou lásku k bližnímu či ke svému manželskému protějšku nežli malou či naprostou absenci lásky. Nejvíce se o lásce a sexualitě rozepsal Tomáš Štítný, přesto se většina normativních textů shoduje na tomtéž. Malá láska se projevovala nespolehlivostí, kdy jeden druhému sice pomáhal slovy, ale odmítal pomáhat skutky. Mnohem více prostoru bylo ovšem věnováno nemoudré, tedy přílišné lásce k druhému. Druhého člověka neměl člověk milovat příliš, neboť z toho mohlo vzejít mnoho hříchů. Štítný například odmítal sebeobětování pro druhé v případě, kdy by sice ostatním pomohl ke spáse, ovšem sám sebe by ztratil. Autoři analyzovaných děl pak odmítali přílišnou lásku i z toho důvodu, že by jeden za druhého mohl přebírat manželské povinnosti, což by se přičilo Božímu řádu. Nebezpečí velké, a tedy nesprávné lásky, spočívalo také v tom, že by si jeden od druhého mohli nechat líbit projevy či pomluvy, které by si za normálních okolností neměli nechat líbit. Zapovězena byla i *smilná milost*, kterou Štítný chápal jako lásku, kterou k sobě mají smilníci a cizoložníci. Člověk také neměl milovat příliš, protože velká láska vedla k velké nenávisti, při ztrátě bližního pak k velkému žalu. Správná láska tedy vypadala tak, že druhého člověka miloval dotyčný stejně jako sám sebe, a kdo miluje, dle Štítného, Boha, miluje sám sebe. Dle Štítného láska navíc nebyla nic vrozeného, ale něco naučeného, lásce se člověk učil. Láska se tak, dle analyzovaných normativních textů, stává abstraktním pojmem, který v sobě neukrývá pocity, nýbrž manželské povinnosti a obecně skutky dobrodiní.

Sexualita v manželství měla sloužit jedinému účelu – rozmnožování. Kdo se dopouštěl pohlavního styku za účelem uspokojení tělesné žádosti, hřešil. Tomáš Štítný ovšem nabádal, aby partner svému partnerovi byl vždy svolný, neboť tak zamezuje mnohem těžšímu hříchu – cizoložství. A povolit má dokonce i v zapovězený čas, neboť pokud je pohlavní styk realizován kvůli manželské lásce a snaže zabránit ještě těžšímu hříchu, pak styk není považován za hřích. Cizoložnictví bylo obecně chápáno jako špatné, názory se ovšem různily s ohledem na pohlaví. Podle Štítného mnohem více hřešily ženy, když se dopouštěly nevěry, zatímco dle Meziříčského více hřešili muži. Šimon Lomnický z Budče pak vinu za nevěru ženy připisuje muži, pakliže nebyl správným morálním vzorem.

V literární rovině jsem analyzoval vybrané didakticko-satirické texty, v nichž se na dění aktivněji podílela žena a nebyla jen pouhou pasivní trpítkou, což jí dobový diskurz předepisoval. V satíře *O ševcích* se zoufalá žena snaží svému partnerovi aktivně zabránit v útratě peněz, za což byla náležitě potrestána. Žena se stala aktivním činitelem, což byla v ideální rovině výlučně mužská vlastnost, muž se pak nechal ovládnout hněvem, přišel o zdravý rozum a manželku fyzicky potrestal. Muž se tak nechává ovládat vášněmi a pocity, nikoliv vlastním rozumem, a jeví se tak jako žena, zatímco žena, která se provinila tím, že se snažila muže aktivně zastavit, se svými vlastnostmi jeví jako muž – uvažuje rozumně a trpí nedostatky manžela. Dobový diskurz chápal ženu jako slabšího člověka, o kterého se má pečovat, v této satíře tomu ovšem bylo naopak.

Mnohem více je pak převrácení mužských a ženských rolí vidět v satíře *O ženě zlobivé*, kde je zobrazen slabý muž, který nemá pevnou ruku a nevládne svému domovu. Nejdříve autor muži radí, že má krotit hněv své ženy dary, poté mu radí, aby utekl před svou manželkou, když ho bije, načež se má snažit získat převahu nad ženou pouhými slovy, nikoliv skutky. Muž je zde vyobrazen jako pasivní činitel, kterému navíc chybí atribut fyzického násilí. Tuto absentující vlastnost lze zpozorovat v okamžiku, kdy muž odmítá sebeobranu, když jej manželka bije, a místo toho volí útěk. Jakmile se s ženou znovu uvidí, nemá se k ní chovat takovým způsobem, který by ji opět rozhněval a ona by byla nucena ho znovu napadnout. Místo toho jí má ve vší slušnosti domluvit a požadovat, aby se to již víckrát neopakovalo – tento akt často popisují preskriptivní texty v případech, kdy popisují správné chování ženy. Muž tak de facto imituje ideální jednání, které mělo být dle dobového diskursu vlastní ženám, a tak dochází k vyvolání komického efektu, neboť dochází k převrácení společenského řádu.

Satiry díky svému zobrazení pokřivené reality umožňují badatelům získat určitý obraz středověké každodennosti. Zrekonstruováním ideální roviny a její následná konfrontace

s pokřivenou realitou pak může pomoci pochopit mentalitu středověkých lidí. Sledováním ideálních ženských a mužských vlastností a jejich následnou konfrontaci s odlišným způsobem jejich zachycení pak otevírá nové možnosti studia: například studium komiky, nežádoucích vlastností, které u někoho mohly být ceněny, ale u druhého mohly vést k izolaci jedince aj. Vedle toho se naskytá například otázka, zda se ideální mužské a ženské vlastnosti projektovaly i do jiného prostředí nežli pouze mezi vztah muže a ženy a zda ideální mužské a ženské vlastnosti nějakým způsobem ovlivňovaly také středověké chápání okolního světa.

Bibliografie

Prameny

ERBEN, Karel Jaromír (ed.): *Tomáše ze Štítného Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*. Praha 1852

HRABÁK, Josef (ed.): *Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy*. Praha 1962.

LOMNICKÝ, z Budče Šimon: *Krátké naučení mladému hospodáři*. Praha 1862.

MEZIRŮČSKÝ, Thadeus Jan: *Vysvětlení o stavu manželském*. In: RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (edd.): *Žena není příšeram ale nejmilejší stvoření Boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha 2009, s. 339–491.

SUŠICKÝ, Rosacius Jan: *O svornosti manželské*. In: RATAJOVÁ, J. – STORCHOVÁ, L. (edd.): *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření Boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha 2009, s. 11–121.

TROST, Pavel (ed.): *Oráč z Čech*. Praha 1994.

Literatura

BURKE, Peter: *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Praha 2005.

CONNEL, Raewyn: *Masculinities*. Berkeley – Los Angeles 2005.

DÜLMEN, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století). Dům a jeho lidé*. Praha 1999.

FORST, Vladimír a kol. (edd.): *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 2*. Praha 1993.

FRYŠAROVÁ, Dana: *Teologické a morální aspekty manželství*. Olomouc 2013.
Dostupné na: <https://theses.cz/id/jejncl/Fryarov - Teologick a morln aspekty manelstv.pdf>
[cit. 10. 8. 2022] Diplomová práce.

HRABÁK, Josef (ed.): *Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy*. Praha 1962.

HRUBÁ, Michaela: *Zvonění na sv. Alžbětu*. Praha 2011.

KLASSEN, John Martin: *Válčící dívky jako reflexe české středověké společnosti*. Mediaevalia Historica Bohemica, č. 5, 1998, s. 119–134.

KOPIČKOVÁ, Božena: *Historické prameny k studiu postavení ženy v české a moravské středověké společnosti*. Praha 1992.

LE GOFF, Jacques: *Středověký člověk a jeho svět*. Praha 2003.

LEHÁR, Jan a kol. (edd.): *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha 2008.

LENDEROVÁ, Milena – KOPIČKOVÁ, Božena – BUREŠOVÁ, Jana – MAUR, Eduard (eds.): *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha 2009.

LENDEROVÁ, Milena – KOPIČKOVÁ, Božena – BUREŠOVÁ, Jana – MAUR, Eduard (eds.): *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha 2009.

ANTONÍN MALANÍKOVÁ, Michaela: *Obraz ženy v české středověké literatuře*. In: DOBOSZ, Jozef a kol. (edd.): *Drugie polsko-czeskie forum młodych mediewistów. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 25-28 września 2007 roku*. Poznań 2009, s. 203–211.

MERHAUT, Luboš, a kol. *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce 4*. Praha 2008.

MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl 2004.

PETRŮ, Eduard: *Vzdálené hlasy. Studie o starší české literatuře*. Olomouc 1996.

PETRŮ, Eduard: *Vzrušující skutečnost*. Ostrava 1984.

PETRŮ, Eduard: *Zašifrovaná skutečnost. Deset otázek a odpovědí na obranu literární medievalistiky*. Ostrava 1972.

PETRŮ, Eduard: *Zrcadlo skutečnosti. Kniha o středověké, renesanční a barokní parodii*. Praha 2002.

RYCHTEROVÁ, Pavlína: *Žena a manželství v díle Tomáše ze Štítného*. In: Mediaevalia Historica Bohemica, č. 6, 1999, s. 95–109.

SELIGOVÁ, Markéta – HORSKÝ, Jan: *Rodina našich předků*. Praha 1997.

SCHAUS, Margaret a kol.: *Women and Gender in Medieval Europe. An Encyclopedia*. New York 2006.

SCHNELL, Rüdiger: *Frauendiskurs, Männerdiskurs, Ehediskurs. Textsorten und Geschlechterkonzepte in Mittelalter und Früher Neuzeit*. Frankfurt – New York 1998.